

TÜRKİYE'DE TARIMIN FİNANSALLAŞMASI VE GIDA GÜVENCESİ

Doç. Dr. Mustafa BAYLAN

yaz
yayınları

Türkiye’de Tarımın Finansallaşması ve Gıda Güvencesi

Doç. Dr. Mustafa BAYLAN

yaz
yayınları
2025

Türkiye’de Tarımın Finansallaşması ve Gıda Güvencesi

Yazar: Doç. Dr. Mustafa BAYLAN

ORCID No: 0000-0001-8604-4634

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları’na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun’un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-5838-53-7

Eylül 2025 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar/ AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

ÖNSÖZ

Tarımsal finansallaşma ve gıda güvencesi kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişki küresel gıda krizinden sonra iktisatçıların daha çok ilgisini çekmiştir. İktisat literatüründe konu ile ilgili araştırmaların sayısı gittikçe artmaktadır. Ancak mevcut literatürde tarımsal finansallaşmanın gıda güvencesi üzerindeki etkisi netlik kazanmış değildir. Ayrıca Türkiye özelinde konunun kapsamlı biçimde incelendiği çalışmaların sayısı yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tarımsal finansallaşma kavramı, Türk tarımının finansallaşmasının tarihsel süreci, gıda güvencesi kavramını ve Türkiye’de tarımsal finansallaşmanın gıda güvencesi üzerindeki etkisini araştıran bu kitap literatüre katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tarımsal finansallaşmanın tanımı, mekanizmaları, aktörleri, göstergeleri, nedenleri ve sonuçları incelenmiştir. İkinci bölümde Türk tarımının finansallaşmasının tarihsel süreci incelenmiştir. İncelenen dönem 1863 yılında memleket sandıklarının kurulması ile başlatılmış, Türk ekonomisinde planlı dönem, TARSİM ve TÜRİB’in kurulmaları incelenerek kitabın basım yılına kadar getirilmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye’de tarımsal finansallaşmanın gıda güvencesi üzerine etkisi ARDL yöntemiyle

analiz edilmiştir. Gıda güvencesini temsilen gıda üretim endeksi, tarımsal finansallaşmayı temsilen de tarımsal kredilerin GSYH içerisindeki payı kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar kısa dönemde tarımsal finansallaşmanın gıda güvencesini azalttığını, uzun dönemde ise arttırdığını göstermektedir. Bu durum Türkiye’de gıda güvencesinin tarıma finansal destekle artacağını göstermektedir.

Bu kapsamda kitap tarımsal finansallaşma ve gıda güvencesi kavramlarına Türk tarımının finansallaşma sürecine ve Türkiye’de tarımsal finansallaşmanın gıda güvencesi üzerindeki etkisine ilgi duyan öğrenci, araştırmacı, akademisyen ve politik karar vericilere kaynak niteliği taşımaktadır.

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

TARIMSAL FİNANSALLAŞMANIN TANIMI, MEKANİZMALARI, AKTÖRLERİ, GÖSTERGELERİ, NEDENLERİ VE SONUÇLARI

1. GİRİŞ.....	1
2. TARIMININ FİNANSALLAŞMASININ TANIMI, MEKANİZMALARI, AKTÖRLERİ, GÖSTERGELERİ, NEDENLERİ VE SONUÇLARI	2
2.1. Tarımının Finansallaşmasının Tanımı	3
2.2. Tarımsal Finansallaşmanı Mekanizmaları	3
2.3. Tarımının Finansallaşmasının Aktörleri.....	5
2.4. Tarımda Finansallaşmanın Göstergeleri.....	8
2.5. Tarımsal Finansallaşmanın Nedenleri.....	10
2.6. Tarımsal Finansallaşmanın Sonuçları	12
3. SONUÇ.....	18
KAYNAKÇA	21

II. BÖLÜM

MEMLEKET SANDIKLARINDAN TÜRİB'E:

TÜRK TARIMININ FİNANSALLAŞMASI

1. GİRİŞ.....	27
2. TÜRKİYE'DE TARIM.....	30
3. TÜRKİYE'DE TARIMIN FİNANSALLAŞMASI	34
3.1. Memleket Sandıkları Kurulması	34
3.2. Planlı Dönemin Başlaması.....	39
3.3. Özel Sermayeli Bankaların Tarım Sektörüne Yönelmesi ..	42
3.4. Sözleşmeli Üretim Modeline Geçiş.....	45
3.5. TARSİM'in Kurulması.....	46
3.6. TÜRİB'in Kurulması	49
4. SONUÇ.....	52
KAYNAKÇA	56

III. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TARIMSAL FİNANSALLAŞMANIN GIDA GÜVENCESİ ÜZERİNE ETKİSİ

1. GİRİŞ.....	64
2. TARIMSAL FİNANSALLAŞMA VE GIDA GÜVENCESİ İLİŞKİSİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ.....	68
3. TÜRKİYE'NİN GIDA GÜVENCESİ.....	70
4. LİTERATÜR TARAMASI.....	71
5. EKONOMETRİK YÖNTEM (MODEL, VERİ VE METODOLOJİ).....	79
5.1. Ampirik Bulgular.....	85
6. SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	93

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIMSAL FİNANSALLAŞMANIN TANIMI, MEKANİZMALARI, AKTÖRLERİ, GÖSTERGELERİ, NEDENLERİ VE SONUÇLARI

1. GİRİŞ

Tarımsal finansallaşma finansal piyasaların ve kurumların tarımsal üretim, arazi ve gıda sistemleri üzerindeki etkisinin artmasına yol açmaktadır. Tarımsal kredilerdeki artış, borsa hacmindeki büyüme ve takas halinde bulunan tarımsal emtia sayısının giderek artması bunu doğrulamaktadır. Bu gelişmeler tarımın öncelikli olarak üretken bir faaliyet olmaktan çıkıp finansal spekülasyon ve yatırım odaklı bir faaliyete dönüştüğünü ifade etmektedir (Franc-Dąbrowska, 2019, 4).

Tarımsal finansallaşma sürecini 18. yy'da İngiltere'de kurulan tarım borsaları ile başladığı kabul edilmektedir (Orak, 2022: 18). Tarımın finansallaşma nedenleri, sonuçları, süreci ve bu süreçte etkin rol oynayan aktörler her ülke için aynı olmamıştır. Bu farklılık finansallaşmanın farklı biçimlerde ortaya çıkmasına neden

olmuştur. Örneğin, gelişmiş ülkelerde en yaygın görülen finansallaşma biçimi finansal varlık fiyatlarının şişmesine dayanan finansallaşmayken gelişmekte olan ülkede görünen finansallaşma türü ise faiz gelirin dayanan finansallaşmadır (Bonizzi, 2013, 86-88). Bu durum gelişmiş ülkelerin finansallaşma sürecinde vadeli işlem boralarının, gelişmekte olan ülkelerin finansallaşma sürecinde ise bankaların etkin rol oynadığını göstermektedir. Ancak tarımsal finansallaşmanın farklı yönleriyle hem gelişmiş ve hem de gelişmekte olan ekonomileri etkilemesi ortak bir durumdur.

Bu çalışmanın amacı tarımsal finansallaşmasının tanımı, mekanizmaları, aktörleri, göstergeleri, nedenleri ve sonuçlarını ortaya koymaktır.

2. TARIMININ FİNANSALLAŞMASININ TANIMI, MEKANİZMALARI, AKTÖRLERİ, GÖSTERGELERİ, NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Bu bölümde tarımının finansallaşmasının tanımı, akademik çalışmalarda tercih edilen göstergeleri, nedenleri ve olumlu-olumsuz sonuçlarına yer verilmektedir.

2.1. Tarımının Finansallaşmasının Tanımı

Tarımsal finansallaşmanın üzerinde fikir birliğine varılmış tek bir tanımı bulunmamaktadır. Clapp (2014)'ye göre tarımsal finansallaşma, tarım sektöründe finansal piyasaların giderek daha önemli bir rol oynaması ve tarımsal ürünlerin fiziksel formundan soyutlanarak finansal piyasalar hakkında bilgi ve tecrübeye sahip aktörler tarafından tarımsal emtia "türevlerine" dönüştürülmesidir. Manogna ve Kulkarni (2024)'e göre ise tarımsal finansallaşma, emtia vadeli işlemleri ve opsiyon sözleşmeleri gibi finansal araçlar kullanılarak tarımsal emtiaların fiyatı üzerinde spekülasyon yapılmasıdır. Lawrence ve Smith (2018) emeklilik fonları, özel sermaye şirketleri, hedge fonlar ve devlet varlık fonlarının gıda ve tarım yatırımlarına dahil olmasını tarımın finansallaşması olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlardan yola çıkarak tarımın finansallaşması kısaca, finansal işlemlerin tarım sektörüne nüfuz etmesi olarak tanımlanabilir.

2.2. Tarımsal Finansallaşmanın Mekanizmaları

Tarımsal finansallaşma sürecin temelinde birkaç temel mekanizması vardır. Bunlar:

- a) Arazi Edinimi: Tarım dışı kuruluşların yatırım amaçlı büyük ölçekli tarım arazisi satın almaları.

- b) Emtia Spekülasyonu: Fiziksel emtia kullanımıyla ilgisi olmayan finansal firmaların tarımsal vadeli işlem ve opsiyon ticareti veya spekülasyon yapmaları.
- c) Tarım Teknolojisine Yatırım (AgTech Yatırımı): Girişim sermayesi mantığıyla, veriye dayalı, otomasyon veya biyoteknoloji yoluyla tarımı optimize etmeyi amaçlayan teknoloji girişimlerine yönlendirilen sermaye
- d) Menkul Kıymetleştirme: Tarımsal borçların veya varlıkların alınıp satılabilir finansal ürünlere dönüştürülmesi.

Bu mekanizmalar, potansiyel olarak sermaye ve verimlilik sağlarken, aynı zamanda oynaklık ve risk biçimleri de ortaya çıkarmaktadır. Emtia piyasalarındaki fiyat dalgalanmaları, arz ve talep temellerinden bağımsız hale gelmesine neden olabilir. Arazi değerleri yükselebilir ve bu da küçük çiftçilerin araziye erişimini veya araziye elinde tutmasını zorlaştırabilir. Odak noktası, dönüm başına veya sermaye birimi başına finansal getiriye en üst düzeye çıkarma kaygısı ekolojik sürdürülebilirlik veya sosyal eşitlik hedefleriyle örtüşmeyebilir.

Tarımsal finansallaşma, finansal aktörleri ve mantığı, çiftçilik ve gıda sistemlerinde baskın güçler olarak ortaya koyar. Bu temel anlayış, finansallaşmanın yalnızca paranın tarıma girmesiyle ilgili olmadığını; finans mantığının tarımsal uygulamaları, politikaları ve sonuçları şekillendirmede giderek daha etkili hale gelmesiyle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır (Fashion, 2025:1).

2.3. Tarımının Finansallaşmasının Aktörleri

Tarımsal finansallaşmanın üç önemli aktörü vardır.

a) Bankalar: Hem yerli hem de yabancı bankalar tarımın finansallaşmasında önemli rol oynamaktadır. Bankalar kâr odaklı ve riske duyarlı işletmelerdir ve tarım sektörü ile finansal kurumlar arasındaki ilişkiyi sürekli olarak canlı tutan önemli aktörlerdir. Bu aktörler yakıt, tohum, gübre, bitki koruma malzemeleri veya yem gibi girdilerin temini için kredi sağlayarak diğer bir ifade ile borçlandırarak tarım sektörünün finansallaşmasına neden olmaktadır. Kurumsal tarım şirketlerinin ve agrobusiness aktörlerinin geniş ölçekli arazi alımları, mekanizasyon yatırımları ve ihracata yönelik üretim süreçleri çoğu zaman bankacılık sistemi aracılığıyla finanse edilmektedir. Genel olarak, bankalar sorunlu kredi problemi yaşamamak için çiftçiliği bir iş olarak gören ve kâr elde edebileceklerini

kanıtlayan çiftçilerle iş yapmayı tercih ederler. Ancak borçlu olma durumu, özellikle küçük ve orta ölçekli çiftçileri piyasa dalgalanmalarına karşı daha kırılgan hâle getirmekte ve borçlu üreticilerin karar alma süreçlerinde finansal koşulları daha da öne çıkarmalarına neden olmaktadır. Ayrıca bankaların tarım sigortası ve türev finansal ürünlere aracılık etmesi finansallaşmanın diğer önemli bir boyutunu oluşturmaktadır (Grivins, Thorsøe ve Maye, 2021, 124).

b) Vadeli işlemler Borsaları: Vadeli işlemler, tarımsal ürünlerin hasattan önce satılması anlamına gelmektedir. Vadeli işlem borsaları ise tarımsal ürünün belli bir fiyattan ilerideki bir tarihte teslim edilmek ve teslim alınmak üzere alım ve satım kontratının yapıldığı ve bu kontratlarının el değiştirdiği borsalardır.

Bu borsalarının ilkleri on yedinci yüzyılda Japonya’da on sekizinci yüzyılda da İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Zamanla gelişen vadeli işlemler tarım ticareti gelişmesiyle birlikte tarımsal faaliyetlerin temel bir bileşeni haline gelmiştir. Ancak, yirminci yüzyıla kadar vadeli işlemler ticareti, tarımın üretken boyutunun bir işlevi iken (Bonanno ,2016,5), günümüzde ise tarımsal ürünlerin fiyatı üzerinden spekülasyon boyutunun bir işlevidir. Bu

dönüşüm tarım sektörünü finansallaştırmaktadır (Manogna ve Kulkarni, 2024, 280). Öyle ki 2008 gıda krizinin çeşitli nedenleri (artan enerji fiyatları, tarımsal girdilerin artan maliyetleri ve dünya çapında kuraklıklar dahil) olsa da birçok araştırmacı temel neden olarak tarımsal vadeli işlem piyasalarındaki spekülatif finansal faaliyetlerdeki büyük artışı göstermektedir (Stephens ve Hinton , 2024, 1).

c) Tarım sigortası: İlk olarak Batı Avrupa'da uygulanmaya başlanılan tarım sigortası, kuraklık, sel, dolu fırtınası, haşere saldırıları, hastalık salgınları ve ürünlere veya hayvanlara zarar verebilecek diğer olaylar gibi doğal afetler nedeniyle ürün kayıplarına karşı koruma sağlayarak tarım kesiminin karşılaştığı finansal riski ve belirsizliği azaltmayı amaçlamaktadır. Sigorta poliçeleri ve vadeli işlem sözleşmeleri gibi araçlar, bir taraftan tarımsal arzı belirsizliklere karşı korunmasını sağlarken, diğer taraftan tarımsal faaliyetlerin bir tür finansal yatırım gibi algılanmasına neden olmaktadır. Böylece tarımda hangi ürünün ne kadar üretileceği hususunda yalnızca mevsimsel ve coğrafik koşullar değil, aynı zamanda piyasa beklentileri ve finansal getiriler de belirleyici olmaktadır.

Borç verenler kapsamlı sigortalı çiftçilere kredi açmada daha istekli davrandıklarından tarım sigortası hane ve işletmelerin krediye erişimini iyileştirebilmektedir çünkü tarım sigortası gelir kesilmesi riskini minimize etmektedir. Ayrıca, tarımsal sigorta finansal stresi azaltarak tarımsal kredi sisteminin sürdürülebilirliğini kolaylaştırmaktadır (Lee vd., 2023, 223).

2.4. Tarımda Finansallaşmanın Göstergeleri

Akademik literatürde tarımın finansallaşmasının ölçülmesinde kullanılan göstergeler şunlardır:

a) Tarım Emtia Fiyatlarının Finansal Varlıklarla Korelasyonu: Tarımsal emtia fiyatları ile hisse senetleri, petrol fiyatları ile finansal varlıklar arasındaki korelasyon katsayısı tarımsal finansallaşma göstergelerinden bir tanesidir (Girardi, 2015, 483). Korelasyonun zaman içinde artması, tarımsal ürünlerin finansal piyasa hareketlerine daha duyarlı hale geldiğini göstermektedir.

b) Finansal Yatırımcıların Tarımsal Türev Piyasalarındaki Payı: Tarımsal türev borsalarındaki finansal kuruluşlara atfedilen raporlanabilir pozisyonların payı finansallaşmanın bir göstergesidir. Finansal yatırımcıların tarımsal türev piyasalarındaki payı ile

tarımsal finansallaşma arasında doğru yönlü bir ilişki vardır (Girardi, 2015, 491).

c) Tarımsal Vadeli İşlem Sözleşmelerinin Yıllık İşlem Hacmi: Tarımsal vadeli işlem sözleşmelerinde daha büyük bir işlem hacmi, bu piyasalara daha fazla yatırımcının katıldığını göstermektedir (Manogna ve Kulkarni, 2024, 284). İşlem hacmindeki hızlı artış, finansallaşmanın artığının bir işareti kabul edilmektedir.

d) Tarımsal Vadeli İşlem Sözleşmelerinde Yıllık Açık Faiz: Açık faiz, opsiyonlar veya vadeli işlemler gibi henüz kapatılmamış açık türev sözleşmelerinin toplam sayısıdır. Emtia vadeli işlemler piyasasında açık faizin (pozisyon değeri) artması, orta ve uzun vadeli işlem sözleşmelerinin arttığını göstermektedir. Pozisyon, yatırımcı bir karşı pozisyon oluşturma veya sözleşme sona erene kadar açık faiz olarak kalır (Manogna ve Kulkarni, 2024, 284).

e) Vadeli İşlem Sözleşmelerindeki Yıllık İşlem Hacminin Yıllık Açık Faize Oranı: Vadeli işlem hacminin yıllık açık faize oranı emtia vadeli işlem piyasasındaki spekülasyon eylemleri yansıtmaktadır. Spekülatörler kısa vadeli işlemleri tercih ederken hedger'lar ise uzun vadeli işlemleri tercih etmektedir. Spekülatörler tarafından yürütülen kısa vadeli sözleşmelerin sayısındaki artış, yıllık

işlem hacminde artışa ve dolayısıyla bu oranda bir artışa neden olacaktır (Manogna ve Kulkarni, 2024, 284).

f) Banka Kredilerin GSYİH’ya Oranı: Banka kredilerin GSYİH’ye oranı finansallaşmanın göstergelerindendir (Sawyer, 2013, 9). Tarım sektörüne bankalarca açılan kredilerin genel GSYİH’ye ve tarımsal GSYİH’ye oranı ise tarımsal finansallaşmasının bir göstergesidir. Orandaki artış finansallaşmanın arttığını göstermektedir.

g) Tarım İşletmelerinin Finansal Varlıklarının Toplam Varlıklarına Oranı: Finansal olmayan işletmeler esas faaliyet alanları olmayan finansal faaliyetlere de girmeye başladılar. Finansal olmayan işletmelerin toplam varlıkları içinde finansal varlıkların payının artması bir finansallaşma göstergesidir (Orhangazi, 2008, 153). Tarım işletmeleri de finansal olmayan işletmelerden olduğundan reel yatırımlar yerine finansal yatırımlara yöneltmesi tarımın finansallaştığını göstermektedir.

2.5. Tarımsal Finansallaşmanın Nedenleri

Tarımın finansallaşmasının birçok nedeni vardır ve ülkelerin içinde bulunduğu duruma göre bu nedenler farklılık gösterebilmektedir. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir.

Tarım sektörünün finansal piyasalardan kazanç elde etme arzusu tarımda finansallaşmanın nedenlerinden biridir. Tarımsal ürünlerin ve toprağın yatırım aracı olması emtia piyasalarına daha fazla finansal sermayenin aktarılmasına neden olmuştur (Wheaton ve Kiernan, 2012, 1).

Tarım sektörünün finansal riske karşı korunmak arzusu tarımın finansallaşmasının nedenlerinden diğeridir. Vadeli işlem ve türev sözleşmeler gibi finansal araçları kullanarak finansal riske karşı korunmanın çok esnek ve kullanışlı olması finansallaşmayı cazip kılmıştır (Franc-Dąbrowska, 2019, 74).

Tarımsal ürünlerdeki fiyat oynaklığından korunma arzusu tarımın finansallaşmasının üçüncü nedenidir. Manogna ve Kulkarni (2024)'e göre vadeli işlem sözleşmeleri ve diğer finansal araçların kullanmak çiftçileri fiyat oynaklığına karşı koruyabilir.

Tarımın finansallaşmasının dördüncü nedeni ise kısa, orta ve uzun vadeli yatırımların finansman ihtiyacını tarım üreticisinin öz sermayesi ile karşılayamamasıdır. Tarım işletmelerinin yatırımlarını düzenlemek, yeni teknolojilerin alımını finanse etmek, işletme sermayesi eksikliğini gidermek, üretim maliyetlerini karşılamak yeni

pazarlara yönelimini sağlamak gibi amaçlar için kısa, orta ve uzun vadeli finansman kaynaklarına ihtiyaçları vardır (Güneş,2025,1).

Tarımın finansallaşmasının beşinci nedeni ise üretici gelirinde istikrar sağlama isteğidir. Tarımsal üretimin büyük ölçüde iklim şartlarına bağlı olması nedeniyle kuraklık, hastalık, su baskını gibi doğal afetler sebebiyle tarımsal gelirden dalgalanma fazla olmaktadır. Tarımsal sigortayla bu sorunu aşma isteği tarımın finansallaşmasına neden olmaktadır. Ayrıca her şey yolunda gitse bile tarımsal gelir ve giderler arasında zaman uyumsuzluğu sektörü krediye muhtaç kılmaktadır (Özçelik ve ark. 2005,1).

2.6. Tarımsal Finansallaşmanın Sonuçları

Tarımın finansallaşmasının yaratmış olduğu etkiler üzerine yapılan çalışmalar iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan bir kısmı tarımda finansallaşmasının olumlu sonuç yarattığını diğerleri ise olumsuz sonuçlar yarattığını ileri sürmektedir. Çalışmanın bu bölümünde finansallaşmanın önce olumlu sonuçları sonra da olumsuz sonuçları üzerine durulmuştur.

a) Tarımda Finansallaşmanın Olumlu Sonuçları

Tarımsal finansallaşmanın olumlu sonuçları biri, finansallaşma ile tarım sektörü finansal piyasalardan kazanç elde etme imkânı bulmuştur (Clapp ve Isakson, 2018, 438). Tarımsal ürünlerin ve toprağın yatırım aracı olması emtia piyasalarına ek kaynak aktarılmasına neden olmuştur. Özellikle tarım arazilerine yapılan kurumsal yatırımların hedge fonlar, emeklilik fonları, özel varlık şirketleri gibi çeşitli aktörler tarafından yapılması tarımsal ürün ve arazinin değerinin artmasına neden olmaktadır.

Tarımsal finansallaşmanın olumlu sonuçlarından ikincisi, finansallaşma risklere karşı koruma sağlamaktadır (Anseeuw ve ark., 2017, 323). Risk yönetimi, finansallaşmanın ana itici gücüdür. Yeni finansal araçlar, bir yatırımcıyı kredi riskine, ülke ve politik risklere, fiyat ve kur oynaklığına, doğal ve fiziksel risklere vb. karşı koruma sağlar. Omobitan ve Khanal (2022)'e göre tarımda finansman sadece uzun vadeli tarımsal ihtiyaçları karşılamak için değil aynı zamanda yeni ve yüksek verimli tohum çeşitleri ve girdileri satın almak, işgücü kiralamak, yeni teknoloji benimsemek, verimliliği artırmak, daha iyi pazarlama stratejileri benimsemek ve farklı risk seviyeleriyle başa çıkmak gibi kısa vadeli ihtiyaçları

karşılama için de önemlidir. Çiftçilik ve tarım faaliyetlerinin çeşitli riskleri vardır ve bazı durumlarda, tarımdaki yüksek risk ve belirsizlik finansal araçların etkinliğini sınırlar. Finansallaşma tarımdaki riskleri azaltmak için çoklu risk yönetim araçlarının kullanılmasını mümkün kılmaktadır.

Üçüncü olumlu sonuç, finansallaşma finansal risklere karşı korunma maliyetini düşürmektedir. Tarımsal vadeli işlemler ve türev sözleşmeler finansal riske karşı koruyucu özelliğe sahiptir. Bu tür finansal araçlar hem çok esnek hem de kullanışlıdır. Ayrıca, teorik olarak geleneksel sigortalardan daha ucuz bir yöntemdir ve hatta kar elde etme kapasitesine sahiptir (Franc-Dąbrowska, 2019, 74).

Finansallaşma çiftçilere tarımsal ürünlerin günlük fiyatları hakkında bilgi edinmelerini sağlayan gelişmiş araçlar sunmaktadır. Manogna ve Kulkarni (2024)’e göre bu sayede çiftçilerin ürün fiyatları hakkında doğru bilgiye ulaşmaları kolay olduğundan ürünlerini daha iyi fiyata satma imkânı bulurlar. Vadeli işlem sözleşmeleri ve diğer finansal araçların kullanımıyla çiftçiler fiyat değişikliklerine karşı önlem alabilir ve gelirlerini koruyabilirler.

Finansallaşmanın beşinci olumlu sonucu tarımsal kredi, çiftçilerin daha dayanıklı ve çevre dostu uygulamaları benimsemesini, üretkenliği, rekabet gücünü artırmasını ve sosyoekonomik kalkınmaya ulaşmasını sağlayarak tarımsal sürdürülebilirliği teşvik etmede önemli bir rol oynamaktadır (Khan ve ark., 2024, 2). Tarımsal kredi, çiftçiliğin modernizasyonu ve ticarileştirilmesi ile gıda güvenliğini ve tarımsal sürdürülebilirliği artırmak için kaynakların verimli kullanımı açısından çok önemlidir.

Son olarak, finansallaşma ve tarımsal krediler kısa ve uzun dönemde tarımsal GSYİH'yi pozitif yönde etkilemektedir (Anh ve Anh, 2020, 1204).

b) Tarımda Finansallaşmanın Olumsuz Sonuçları

Finansallaşmanı reel ekonominin finansal faaliyetlere ve çıkarlara göre hareket etmesine neden olması tarımda finansallaşmanın olumsuz etkilerinden birincisidir. Bu durum, tarımsal-gıda şirketlerinin üretim stratejilerini finansal hedefler doğrultusunda yürütmelerine neden olmaktadır. İşletmeler kârlarının büyük kısmı finansal sektörden elde etmesiyle, finans sektörü ekonominin en güçlü bileşeni olmakla kalmaz, aynı zamanda tarımsal üretim hedefinden ziyade finansal

hedeflere yönelik kararlar alınmasına neden olur (Bonanno, 2016, 3).

İkincisi, finansal aktörlerin tarımsal emtia fiyatları üzerinde spekülasyon yapması nedeniyle artan finansallaşma, tarımsal piyasalarda fiyat oynaklığını artırmakta ve fiyat oynaklığı ise gıda güvensizliğine yol açmaktadır (Clapp ve Helleiner, 2012, 183).

Bu etkilerden üçüncüsü, vadeli işlem piyasalarının kullanılması piyasa bozulmalarına yol açabilmektedir. Özellikle çiftçilerin fiyat riskini yönetmek için gerekli finansal araçlara sahip olmadığı ülkelerde negatif arz şoklarının etkisi daha da şiddetli olmaktadır (Gilbert, 2010, 390).

Cotula (2011)’da finansallaşmanın arazi gaspını artırabileceğini ileri sürmektedir. O’na göre gelişmekte olan ülkelerde büyük ölçekli yatırımcılar tarımsal amaçlarla arazi edinimini artırmaktadır. Toprağın büyük şirketlerin eline geçmesi küçük ölçekli çiftçileri yerinden edebilir ve geçim kaynaklarını olumsuz etkileyebilir ve bu da gıda güvensizliğini artırır.

Tarımda finansallaşmanın olumsuz etkilerinden beşincisi, finansallaşma monokültür tarımı teşvik etmektedir. Finansallaşma ekonomik ve verimlilik

avantajından dolayı daha güvenli yatırımlar olarak kabul edilen temel ürün grubunun üretimine odaklanmaktadır. Bu durum, diğer ürünlerin ihmal edilmesine, tarımsal üretim-biyolojik-çeşitliliğinin azalmasına ve dünya çapında çevre sorunlarının artmasına neden olmaktadır. Biyolojik çeşitliliğin azalması ise gıda güvenliğini olumsuz etkilemektedir (Mamabolo ve ark., 2021,1).

Altıncısı, tarımda finansallaşma piyasa gücünün birkaç önemli oyuncunun elinde yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bu yoğunlaşma özellikle gelişmekte olan ülkelerde piyasa fiyatlarında ve tedarik zincirlerinde bozulmalara yol açacaktır. Tedarikteki bozulmalar gıda güvenliğini olumsuz etkileyecek ve düşük gelirli tüketiciler gıdaya erişimi azalacaktır (Headey, 201, 138).

Bonanno (2016)'e göre tarım sektöründe reel ücretler durgunlaşmış ve azalmış olmasına rağmen tarımda finansallaşma kredi kullanımı artırmıştır. Diğer bir ifade ile bireysel ve hanehalkı borç seviyesi önemli ölçüde artmıştır. Bu bağlamda, borçlanma, son yıllarının en büyük sosyo-ekonomik sorunlarından biri haline gelmiş ve küresel egemen sınıf tarafından, çalışan ve orta sınıfların azalan satın alma gücünü telafi etmek için kullanılmıştır. Bu sınıflar temel tüketim maddelerini karşılayamadığından,

bu satın alma gücü eksikliği kredinin mevcudiyetiyle telafi edilmiştir. Kredinin geri ödenmesi gerektiğinden, borçlanma sosyoekonomik istikrarsızlığı artırmakta ve ailelerin refahını azaltmaktadır. Nakit yerine kredi kartı kullanma masum bir kolaylığın ötesine geçerek, baskın borçlanma sistemi yaratmaktadır.

Tarımda finansallaşmanın olumsuz etkilerinden sonuncusu, tarımsal emtialarda vadeli işlem ticaretinin getirilmesi fiyatlarda oynaklığın artmasına neden olmuştur. Bu durum çiftçilerin gelirlerini olumsuz etkilemektedir. Tarımda kâr marjı sürekli olarak azaldığından fiyatlarda küçük bir değişme çiftçilerin gelirlerinde güçlü dalgalanmalar yaratmaktadır (Schaffnit-Chatterjee, 2010, 5).

3. SONUÇ

18. yy’da İngiltere’de kurulan tarım borsaları ile başlayan tarımsal finansallaşma süreci günümüzde de devam etmektedir. Arazi edinimi, emtia spekülasyonu, AgTech yatırımı ve menkul kıymetleştirme bu sürecin mekanizmalarını oluşturmaktadır. Bankalar, vadeli işlemler borsaları ve tarım sigortaları bu sürecin önemli aktörleri olarak kendini göstermektedir. Tarım emtia

fiyatlarının finansal varlıklarla korelasyonu, finansal yatırımcıların tarımsal türev piyasalarındaki payı, tarımsal vadeli işlem sözleşmelerinin yıllık işlem hacmi, tarımsal vadeli işlem sözleşmelerinde yıllık açık faiz, vadeli işlem sözleşmelerindeki yıllık işlem hacminin, banka kredilerin GSYİH'ye oranı ve tarım işletmelerinin finansal varlıklarının toplam varlıklarına oranı ise iktisat literatüründe tarımsal finansallaşmanın boyutunu ölçmede kullanılan göstergelerdir.

Tarımın finansallaşmasının ülkeden ülkeye göre değişen birçok neden ve sonuçları vardır. Tarım sektöründe öz sermaye yetersizliği, finansal piyasalardan kazanç elde etme arzusu, finansal risklerde, gelir ve fiyat istikrarsızlığından korunmak arzusu tarımda finansallaşmanın nedenleri arasında yer almaktadır. Finansallaşma ile tarım sektörü finansal piyasalardan kazanç elde etmesi, risklere karşı korunması, çiftçilerin tarımsal ürünlerin günlük fiyatları hakkında bilgi edinmesi ve tarımsal kredilerin kısa ve uzun dönemde tarımsal GSYİH'yi pozitif yönde etkilemesi tarımın finansallaşmasının olumlu sonuçları arasında yer almaktadır. Finansallaşmanın reel ekonominin finansal faaliyetlere ve çıkarlara göre hareket etmesine neden olması, tarımsal piyasalarda fiyat oynaklığını artırması,

gıda güvensizliğine yol açması, arazi gaspını artırması, monokültür tarımı teşvik etmesi, piyasa gücünün birkaç önemli oyuncunun elinde yoğunlaşmasına neden olması ise tarımın finansallaşmasının olumsuz sonuçları arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, tarımsal finansallaşma yeni bir olgu değildir. Ülkeler birçok nedenden dolayı tarımsal finansallaşma sürecini yaşamaktadır. Tarımsal finansallaşmanın boyutu birçok göstergeyle ölçmek mümkündür. Tarımsal finansallaşma süreci hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar yaratmıştır.

KAYNAKÇA

- Anh, N. T., Gan, C. & Anh, D.L.T. (2020). Does credit boost agricultural performance? Evidence from Vietnam, *International Journal of Social Economics*, Emerald Group Publishing Limited, vol. 47(9), pages 1203-1221, August.
- Anseeuw, W., Roda, J., & Ducastel, A. (2017). Global strategies of firms and the financialization of agriculture. In E. Biénabe, A. Rival, & D. Loeillet (Eds.), *Sustainable Development and Tropical Agri-chains (Quae)* (pp. 321–337). Amsterdam: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-024-1016-7>
- Bonanno, A. (2016) “The Financialization of Agriculture and Food in the Context of the Neoliberal Restructuring: Primary Characteristics and Basic Contradictions.” *Estudios Rurales*, 6 (10), 1-17. <http://ppct.caicyt.gov.ar/index.php/estudios-rurales/article/view/9872>.
- Clapp, J. (2014) ‘Financialization, Distance and Global Food Politics’, *The Journal of Peasant Studies* 41(5): 797–814.
- Clapp, J., & Helleiner, E. (2012). Troubled futures? The global food crisis and the politics of agricultural

derivatives regulation. Review of International Political Economy, 19(2), 181-207.

Clapp, J. & Isakson, S.R. (2018). "Risky Returns: The Implications of Financialization in the Food System," Development and Change, International Institute of Social Studies, vol. 49(2), pages 437-460, March.

Cotula, L. (2011). Land Deals In Africa: What Is In The Contracts? IIED, London.

Fashion (2025). Basic Mechanisms of Financialization
<https://fashion.sustainability-directory.com/term/agricultural-financialization/>

Franc-Dąbrowska, J. (2019). "Financialization and Speculation in Agriculture – Positive and Negative Aspects of the Financialization of the Economy," Roczniki (Annals), Polish Association of Agricultural Economists and Agribusiness - Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa e Agrobiznesu (SERiA), vol. 2019(3).

Gilbert, C. L. (2010). How to understand high food prices. Journal of Agricultural Economics, 61(2), 398-425.

Girardi, D. (2015). “Financialization of food . Modelling the time-varying relation between agricultural prices

and stock market dynamics,” *International Review of Applied Economics*, Taylor & Francis Journals, vol. 29(4), pages 482-505, July.

Grivins, M., Thorsøe M. H. & Maye, D. (2021). Financial subjectivities in the agricultural sector: A comparative analysis of relations between farmers and banks in Latvia, Denmark and the UK, *Journal of Rural Studies*, Volume 86, August 2021, Pages 117-126.

Güneş, E. (2023). Tarımsal Finansmanın Kalkınmadaki Rolü ve Önemi, <https://tarimgundemdergisi.com/tarimsal-finansmanin-kalkinmadaki-rolu-ve-onemi>

Khan, F.U., Nouman, M., Negrut, L., Abban, J., Cismas, L.M. & Siddiqi M.F. (2024) Constraints to agricultural finance in underdeveloped and developing countries: a systematic literature review, *International Journal of Agricultural Sustainability*, 22:1, 2329388, DOI: 10.1080/14735903.2024.2329388.

Lawrence, Geoffrey and Smith, Kiah (2018). The concept of 'financialization': criticisms and insights. The financialization of agri-food systems: contested transformations. Edited by Hilde Bjørkhaug, André

Magnan, and Geoffrey Lawrence. London, United Kingdom: Routledge.23-41.

<https://doi.org/10.4324/9781315157887->

Lee, Daemyung, Le Chen, Roderick M. Rejesus, Serkan Aglasan,Robert Dinterman, and Lawson Connor. 2024. “The effect of crop insurance on agriculturalloan delinquencies.” Journal of the Agricultural and Applied Economics Association. 3: 256–74.<https://doi.org/10.1002/jaa2.109274>.

Mamabolo, M. A., Sebola, M. P., & Tsheola, J. P. (2021). The Economics Of Communal Smallholder farming within South Africa’S historical agricultural Structure. Journal of Global Business & Technology, 17(2).

Manogna R. L. ve Kulkarni, N. (2024). “Does The Financialization Of Agricultural Commodities Impact Food Security? An Empirical Investigation”, Borsa Istanbul Review 24 (2024) 280–291.

Omobitan, O. & Khanal, A.R. (2022). "Examining Farm Financial Management: How Do Small US Farms Meet Their Agricultural Expenses?," JRFM, MDPI, vol. 15(3), pages 1-15, March.

Orak, Ç., (2022). Tarımsal Finansallaşma Fındık Üreticilerinin Kredi Kullanımı: Giresun İli Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s.166.

Orhangazi, O. (2008). Keynesgil finansal düzenlemelerden finansallaşmaya: İktisat literatürü ve ABD ekonomisinin finansallaşmasına tarihsel bir bakış. ODTÜ Gelişme Dergisi. 35 (Haziran), 133-159

Özçelik, A.,Güneş E. Ve Artukoğlu, M. (2005). “Türkiye’de Tarımsal Kredi: Sözleşmeli Tarım ve Üretici Örgütleri Üzerinden Kredi Uygulamaları,,” Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi, Türkiye.

Sawyer, M. (2013) “What is financialization?”, International Journal of Political Economy, 42 (4), 5–18.

Schaffnit-Chatterjee, C. (2010). Risk management in agriculture,

https://www.dbresearch.de/PROD/RPS_DE-PROD/PROD0000000000466866/Risk_management_in_agriculture%3A_Towards_market_sol.pdf?undefined&reaload=A2orkF~8sZlRks7yASAahZS5HpgzEHbE3i2o4OZi3NBjXOFjJQJpE4eUNT~MY6Fu.

Stephens, P. & Hinton, L. (2024). Food Crises In The Third Food Regime: An Exploratory Frame Analysis Of

Mainstream Governance Responses. *Agriculture And Human Values* (2025) 42:69–88.

Wheaton, B., & Kiernan, W. J. (2012). Farmland: An untapped asset class? Quantifying the opportunity to invest in agriculture. *Food for Thought: Macquarie Agricultural Funds Management Newsletter*. Retrieved.

İKİNCİ BÖLÜM

MEMLEKET SANDIKLARINDAN TÜRİB'E: TÜRK TARIMININ FİNANSALLAŞMASI

1. GİRİŞ

Finansallaşma, ulusal ve uluslararası ekonomik işleyişte finansal piyasa, araç, güdü ve aktörlerin öneminin artmasıdır (Epstein, 2005,3). Bu tanımdan yola çıkarak tarımın finansallaşması, tarım sektöründe finansal piyasa, araç, güdü ve aktörlerin öneminin artması olarak tanımlanabilir. Tarihi süreç içerisinde Türk tarımı da finansallaşmıştır. Bu finansallaşma sürecinde bankalar kredileri, ürün ihtisas borsası ve tarım sigortaları önemli rol oynamıştır.

Türk tarımının finansallaşmasında Memleket Sandıklarının kurulmasına kadar kayıt dışı (informal) finansman, sandığın kurulmasıyla birlikte kayıtlı (formal) finansman etkin olmuştur. Kayıt dışı finansman genellikle eş-dost, tacir, tefeci, sarraf ve murabahacılardan temin edilmekteydi ve yüksek maliyetliydi (Çatak, 2024,12). Tarımsal emtialar için vadeli işlem borsaları ilk olarak on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmış olmasına rağmen Türk

tarımının kayıtlı (formal), örgütlenmiş finansmanla tanışması on dokuzuncu yılda Memleket Sandıkları’nın kurulması ile olmuştur. Memleket Sandıkları önce Menafi Sandıkları’na ve sonrasında Ziraat Bankası’na dönüşmüştür. Ziraat Bankası daha sonra faaliyete geçirilen Tarım Kredi Kooperatiflerinin finansmanını da üstlenmiştir.

24 Ocak kararları ile başlayan liberalleşme ve finansallaşma süreci Türk tarımını etkilemiş ve dahası bu süreç uluslararası kuruluşların kararlarının tarımsal üretimde etkili olmasına neden olmuştur. Liberalleşme ve finansallaşma devlet desteklerini en aza inmesine neden olmuş ve bu süreçte çiftçiler krediye daha çok yönelmişlerdir. 2020 yılına gelindiğinde tarımsal üretimi artırma çabası güden hükümet Ziraat Bankası aracılığıyla düşük faizli yatırım ve işletme kredisi ile kredi musluklarını açmıştır.

2000’li yıllarda Türk tarımının finansallaşmasında iki önem gelişme yaşanmıştır. Bunlardan birincisi tarım sektöründeki riskleri sınırlandırmak amacıyla Tarım Sigortaları Havuzu’nun (TARSİM) kurulması diğeri ise Türkiye Ürün İhtisas Borsası’nın (TÜRİB) faaliyete geçmesidir. TARSİME katılan sigorta şirketleri sigorta

sözleşmelerini havuz adına standart poliçelerle yapmakta prim ile riskin tamamı havuza devretmektedir. Kamu kesimi ise üretici adına sigorta primine destek sağlamaktadır. TÜRİB ise lisanslı depo işletmecileri tarafından oluşturulan elektronik ürün senetleri (ELÜS) ile bu senetlere dayalı vadeli işlem sözleşmelerinin ticaretinin gerçekleştirilmesini temin etmek üzere borsacılık faaliyetinde bulunmaktadır. Bunun ile birlikte faaliyet alanı gıda-içecek üretimi, perakende satışı olan şirketlerinin bir kısmı BİST’te işlem görmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türk tarımının finansallaşmasını tarihsel bir perspektifle incelemektir. Bu bölümden sonra Türk ekonomisi içinde tarımın yeri incelenmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye’de tarımın finansallaşması Memleket Sandıkları’nın kurulması, planlı dönemin başlaması, özel sermayeli bankaların tarım sektörüne yönelmesi, sözleşmeli üretim modeline geçiş, TARSİM’in kurulması ve TÜRİB’in kurulması alt başlıklarıyla ele alınmıştır. Sonuç bölümünde genel değerlendirmeye yer verilmiştir.

2. TÜRKİYE’DE TARIM

Türk ekonomisinde tabiat şartlarına bağılığı nedeniyle hassas olan tarım sadece beslenme için değıl aynı zamanda büyüme, istihdam ve dış ticaret için de önemli ve stratejik bir sektördür. Tarım sektörü sanayii ve hizmetler sektörüne itici güç olmuş, onların gelişmesi, ekonomideki paylarının artması sonucu ekonomideki payı da düşmüştür (Dernek,2006,7).

Tablo 1’de 2013-2023 dönemi Türkiye’de tarımsal GSYİH, tarımsal GSYİH’nin toplam GSYİH içindeki payı, tarımsal büyüme, tarımsal istihdamın genel istihdam içindeki payı, tarımsal dış ticaretin toplam dış ticaret içindeki payı verilmiştir. Tablo 1’e göre Türkiye’nin tarımsal GSYH’si TL cinsinden sürekli artış eğiliminde olsa da -2022 ve 2023 yılları hariç- dolar (\$) cinsinden azalış eğilimindedir. Tarımsal GSYİH’deki azalış tarım sektörünün GSYİH içindeki payına da yansımıştır. 2010 yılında tarım sektörünün GSYİH’deki payı %9’dan 2023’de % 6,2’ye kadar düşmüştür. Son on yılda %6 civarında kalmıştır. 2023 yılında Türkiye’nin GSYİH’si 1.118,6 milyar \$ ulaşmış olup, orta-yüksek gelirli ülkeler arasında yer almaktadır. 69,1 milyar \$ tarımsal GSYİH ile toplam GSYİH’sinin %6,2’sini tarımdan elde etmiştir. Bu oran ile

Türkiye orta-yüksek gelir grubu ortalamasına yakınsamaktadır (TBB, 2023, 37).

Türk tarım sektörünün büyüme rakamları çok dalgalı seyretmektedir. Tablo 1'e göre Türk tarımı 2015'te %9,6 büyürken, 2016'da %2,6 küçülme yaşamıştır.

Tablo 1. Türkiye’de Tarımsal GSYİH, Tarımsal GSYİH’nin Toplam GSYİH İçindeki Payı, Tarımsal Büyüme, Tarımsal İstihdamın Genel İstihdam İçindeki Payı, Tarımsal Dış Ticaretin Toplam Dış Ticaret İçindeki Payı

	Tarımsal GSYİH (Milyar\$)*	Genel GSYİH İçindeki Payı**	Tarımsal Büyüme***	İstihdam İçindeki Payı****	Dış Ticaret İçindeki Payı*****
2013	63,9	6,7	2,3	20,6	5,77
2014	61,6	6,6	0,6	20,3	5,57
2015	59,5	6,9	9,4	20,2	5,54
2016	53,4	6,2	-2,6	19,5	5,21
2017	52,2	6,1	4,9	19,2	4,24
2018	45,9	5,8	1,9	18,4	4,82
2019	48,4	6,4	3,3	18,2	5,3
2020	47,7	6,6	4,8	17,7	5,49
2021	45,3	5,8	-2,2	17,2	7,21
2022	58,5	6,5	31	15,8	6,68
2023	69,1	6,2	17,8	14,8	8,9

Kaynak: **,*** TARSİM (2023), **** TÜİK (2024), ***** ITC (2024).

Bu olumsuz gelişmenin temel nedenleri olarak kuraklık ve kurlara bağlı olarak tarımsal girdi fiyatlarındaki artış gösterilebilir. Bunun yanında tarımsal ürünlerin üretiminde ve ihracatındaki artış son iki yılda büyük oranlarda büyümesine neden olmuştur (Yıldırım,

2024; 1). Tarım sektöründeki bu gelişme Türkiye’nin 2023 yılındaki %4,5’lik büyümesine katkı sağlamıştır.

Türk tarım istihdamının toplam istihdam payı gittikçe azalmaktadır. Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre 2023’te nüfusun %7’si belde ve köylerde yaşamaktadır. Bu oran 2000 yılında %35 idi. Her ne kadar 5747 ve 6360 sayılı yasalar uyarınca yapılan idari bölünüş değişikliklerinin etkisi yadsınamaz ise de belde ve köy nüfusu oranı sürekli azalmıştır (TÜİK, 2024a, 1). Bu azalışa tarım sektörü istihdam oranı da eşlik etmiştir. Tablo 1’e göre 2013 yılında %20,6 olan tarımsal istihdam oranı 2023 yılına gelindiğinde %14,8’e düşmüştür. Buna karşın söz konusu dönem boyunca kayıt dışı istihdamın en yoğun yaşandığı sektör tarım olmuştur. 2014 ile 2021 arası yıllarda tarımda kayıt dışı istihdam %78’in altına inmemiştir (TÜİK,2024b, 1). Kayıt dışı istihdam da dikkate alındığında Türkiye’de tarımsal istihdam dünya ortalamasının (%26,6) altında kalmış, Avrupa Birliği tarımsal istihdamını da (%3,95) aşmıştır (Worlbank, 2024).

Türkiye’de tarım sektörünün toplam dış ticaret içindeki payı artış göstermektedir. 2013 yılında 18,2 milyar \$ olan tarım ürünleri ihracatı 2022 yılında 29,9 milyar \$, 2023 yılında ise 30,9 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Tarım

ürünleri ithalatı ise 2013 yılında 13,1 milyar \$, 2022’de 23,2 milyar \$, 2023’de ise 24,05 milyar \$’a yükselmiştir. 2013’te tarım ürünleri ihracatı toplam ihracatın %11,3’ünü, 2022’de %11,7’sini ve 2023’te de %12,1’ini oluşturmuştur. İthalatta ise bu rakamlar %11,3, %6,3 ve %6,6 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 1’e göre tarımın toplam dış ticaret içindeki payı 2017’den sonra yükselişe geçmiş 2023’te % 8,9 işle en üst düzeye ulaşmıştır. Son on yılda tarım ürünleri ihracatı %70, ithalatı ise %84 büyümüştür. 2013, 2022 ve 2023 yıllarında tarım sektörü ticaret fazlası vermiştir. En çok ihraç edilen ürünün fındık, en çok ithal edilen ürünün ise buğday olduğu görülmektedir (ITC, 20214).

Ayrıca belirtmek gerekir ki Türkiye’de toplam tarım alanı küçülmektedir. 2005 yılında Türkiye’nin toplam tarım alanı 41223 bin hektar idi. Bunun 18005 bin hektarı tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekilen alanı, 894 bin hektarı sebze bahçeleri alanı, 2831 meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı ve 14617 bin hektarı da çayır ve mera arazisi idi. 2023 yılına gelindiğinde toplam tarım alanı 38588 bin hektara, tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekilen alanı 16745 bin hektara, meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı 2814 bin hektara düşerken meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı 3694 bin hektara yükselmiş çayır ve mera arazisinde bir değişiklik olmamıştır (TÜİK, 2025, 1).

Toplam tarım alanı %6’dan daha fazla küçülmüştür. Bu kaybın nedeni ise çölleşme, erozyon ve büyüyen şehirlerin tarım alanlarını yutmasıdır (TEMA, 2025, 1).

3. TÜRKİYE’DE TARIMIN FİNANSALLAŞMASI

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de tarımın finansallaşmasını memleket sandıkları kurulması, planlı dönemin başlaması, özel sermayeli bankaların tarım sektörüne yönelmesi, sözleşmeli üretim modeline geçiş, TARSİM’in kurulması ve TÜRİB’in kurulması alt başlıkları altında ele alınmıştır.

3.1. Memleket Sandıkları Kurulması

Türkiye’de tarımın finansallaşmasını Osmanlı Devleti’nin ticaret ve finansmanda batılı modelleri benimsenmesiyle başlatmak yerinde olur. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı’da yerli, düzenli ve istikrarlı bir tarım kredi sistemi olmamasından dolayı yabancı bankalar bu işi üstlenmişti. Bunun dışında çiftçi finansman ihtiyacını ya murabaha kredileri ya da tefeci kredileri karşılamaktaydı (Ziraat Bankası, 2024; Çatak, 2024:28). 1863 yılına gelindiğinde tarım kesimini tefecilerin elinden kurtarmak yani düşük faizli krediye ulaşmasını ve tarımsal üretimi arttırmak gayesiyle Memleket Sandıkları kuruldu

ve 3-12 ay vadeli, kişi başına azami 20 liralık ilk tarımsal kredi uygulaması başlamıştı. Üretim ve kredi kooperatifçiliğinin sentezi niteliğindeki Memleket Sandıkları, ilk olarak Pirot kasabasında başarıyla hayata geçirildikten sonra, uygulamanın tüm ülkeye yayılması amacıyla Mithat Paşa tarafından “Memleket Sandıkları Nizamnamesi” kaleme alınmıştır. Padişah tarafından kabul edilen bu layiha, dokuz madde daha ilave edilerek 19 Temmuz 1867 uygulamaya konulmuştur. Türkiye’de kredi ilişkilerini düzenleyen ilk mevzuat olması özelliğini taşıyan Nizamnamenin birinci bölümünde sermaye, yönetim, kredi verme ve kazancın bölüşümüne yer verilmiştir. Örneğin, hangi dine mensup olurlarsa olsunlar, çiftçilerin ortaklaşa kamu mülkünde olan toprakları işleyerek elde ettikleri ürünlerinin hasılatı Memleket Sandıklarının sermayesine aktarılmaktaydı (Akbolat, 2012, 74-78). İkinci bölümünde ise sandığın tabii olduğu muhasebe kuralları belirtilmiştir. Memleket Sandığı yönetimi, seçimle gelen dört vekilinden oluşmaktaydı. Sandık vekilleri, toplum nezdinde güvenilir ve saygın olarak kabul edilen kimseler arasından, kasaba ve köy sakinlerinin oylarıyla belirlenmekteydi. Vekillerin ikisi Müslümanlar, ikisi de Hristiyan teba içinden seçiliyordu. Eğer Hristiyan yoksa

hepsi Müslüman üyelerden seçilebilmekteydi (Güngör, 2015, 36).

Sandık, kefillik, rehin ya da her ikisi birlikte esaslarına göre borç vermekteydi. Elde edilen gelirden masrafların mahsup edilmesiyle ortaya çıkan karın üçte biri kredi alanlara risturn olarak dağıtılır, üçte ikisi de ilçe veya köylerin okul, yol, çeşme, köprü gibi ihtiyaçların giderilmesinde kullanılırdı (Akbolat, 2012, 74-78). On beş-yirmi yıl kuruluş amacına uygun faydalı hizmetler sunan Memleket Sandıkları, kefilsiz ve teminatsız olarak, hatır esasına dayalı biçimde verilen borçların geri tahsilinde yaşanan güçlükler ve buna bağlı mali zararlar nedeniyle Memleket Sandıkları uygulamasına son verilmiş; yerine daha güvence temelli bir yapıya sahip olan Menafi Sandıkları oluşturulmuştur (Güngör, 2015, 49). Ancak bu sandıkların yeterince ve usulünce denetlenmemesi, kredi geri dönüş oranının düşüklüğü, sermayenin çiftçi olmayanlara dağıtılması, devlet harcamalarında sandık paralarının kullanılması ve bu paraların tekrar iade edilmemesi gibi nedenlerden dolayı artan tarımsal kredi ihtiyacını sandıklar karşılayamaz hale getirmiştir. Böylece 1888’e gelindiğinde sandıklar kaldırılarak yerine modern finans kuruluşu olarak Ziraat Bankası resmen kurulmuştur (Dereci, 2023,417). Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı zor

günleri atlatmak için çıkarılan yasaya dayanarak banka tahvil çıkartma, tarım işletmelerine ortak olabilme, tohumluk, hayvan, tarım aletleri ve benzeri malzemeleri temin edip peşin ya da kredili olarak çiftçilere verebilme, gereğinde satın aldığı toprakları çiftçilere dağıtabilme hakkı kazanmıştır (Ziraat Bankası, 2024).

1935’de tarımsal kredileri desteklemek gayesiyle “Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu” ve 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” çıkarılmıştır. 2836 sayılı kanuna göre tarım kredi kooperatifleri, ortaklarına ayni ve nakdi kredi açabilmekteydi. Bu kanuna göre, kredi kooperatifleri ortakları, satış kooperatiflerine de ortak olmak zorundaydılar. Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri ise ortakların ürünlerini saklamak, işlemek ve pazarlamakla uğraşmaktaydılar. Tarım satış kooperatifleri birliklerinin hazırlayacağı ana sözleşmenin Ziraat Bakanlığınca hazırlanması birliklerin finansmanının banka tarafından yapıldığını gösteriyordu (Orak, 2022,27).

Hükümet kararnamesine istinaden Ziraat Bankası Merkez Bankasından aldığı krediyi daha düşük bir faizle bu kooperatiflere vermektedir. Buna rağmen verdiği kredinin büyük bir kısmını tahsil edememektedir. Böylece yıldan yıla büyüyen borçlar hazineye devredilmesiyle

banka bu hesapsız aracılıktan önemli ölçüde zarar etmiştir. Ayrıca, büyük toprak sahiplerinin kooperatif yönetimlerini ele geçirmeleriyle onları kuruluş çizgilerinden saptırılarak, devlet kaynaklarının büyük çiftçilere, çiftçi-tüccarlara aktarılmasında birer paravan kuruluş haline getirmiştir (Soral,1980, 26).

İkinci Dünya Savaşı, Türk tarımın finansallaşmasında dış yardımların rol almasına neden olmuştur. Savaş yıllarında Türkiye’de tarımsal üretime ve tüketime doğrudan müdahaleler yapılmış ve katı devletçilik anlayışı egemen olmuştur. Ancak savaşın sona ermesi ile birlikte Türkiye-ABD yakınlaşması ile Marshall Planı kapsamında Türkiye’ye 194.9 milyon \$’ı hibe, 140 milyon \$’ı ise kredi olmak üzere 352.3 milyon \$ yardım yapılmıştır. Bu plan çerçevesindeki yardımın 76.5 milyon \$’lık kısmı doğrudan tarım sektörüne aktarılmıştır. Bu yardımın %39’u tarımsal alet ve ekipman %23’ü tarım makine satın almak için %24’ü ise bu alet, makine ve ekipmanların bakımı için kullanılmıştır. İthal olunan traktör ve ziraat alet ve makinaları bedelinin %10 nu oranında yedek parça getirtilmişti. Traktör ve diğer makinelerden almak isteyen çiftçilere kredili satışlar ya doğrudan firma tarafından ya da Ziraat Bankasının aracılığıyla yapılmaktaydı. İlk bakışta faydalıymış görünen

bu durum, Türkiye’yi tarımsal makine alet ve ekipmanların yedek parçalarının temininde ABD’ye bağımlı hale getirmiştir. Böylece yardımların bir kısmı tekrar ABD’ye geri dönmüştür (Karaman ve Yavuz, 2016;5-13).

3.2. Planlı Dönemin Başlaması

Planlı dönemin başlamasıyla Türkiye’de tarımın finansallaşmasında büyük rol oynayan tarım kredileri de planlar içinde yer almıştır. I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planında kredilerinin planda belirtilen yatırım konularına yönltilmesine öncelik verilmiştir. İşletme kredilerinde kredi verilecek alanların, miktarın tespiti ve kontrolü gibi konularda Ziraat Bankası ile Tarım Bakanlığı birlikte görevlendirilmiştir. Belirli büyüklük altındaki çiftçilere kredilerin yalnızca kooperatifler aracılığı ile verilmesi desteklenmiştir (SBB, 2025;188; SBB, 2025a; 242, 247, 308). Bu durum, Ziraat Bankası, Tarım ve Orman Bakanlığı ile Tarım Kredi Kooperatiflerini, planlı kalkınma döneminin ilk on yılında tarımsal finansallaşma sürecinin üç temel kurumsal aktörü konumuna getirmiştir. Destekleme alımlarından dolayı tarım satış kooperatiflerinin Ziraat Bankası üzerindeki yükünün artması ve ayrıca küçük çiftçinin banka kredisine ulaşamaması nedeniyle III. ve IV. Beş Yıllık Planlarda küçük çiftçilere kredinin kooperatifler

yardımla aynı olarak verilmesi tavsiye edilmiştir (SBB, 2025b;216; SBB, 2025c;124). Yine IV. Planda tarımda köylüye dönük devlet düzenlemesi ve desteği bölümünde üreticilerin kooperatifleşme hareketiyle bağlantılı olarak tarım ürün sigortasına ve toplumsal sigortaya kavuşturulacağı dile getirilmiştir. IV. Planda da çiftçiye düşük faizli gübre kredisi verilmesi uygulamasına devam edeceği, tarım ürün sigortası sistemi geliştirileceği vurgulanmıştır (SBB, 2025c;36). IV. Plan döneminde alınan 24 Ocak Kararları ile Türkiye ekonomisini liberalleşmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda IMF (International Monetary Found), WB (World Bank) ve WTO (World Trade Organization) Türkiye’ye tarıma müdahalesini azaltmasını ve tarımda şirketleşmeyi teşvik etmesini önermiştir. IV. Planda söz edilen tarımsal kredi ve sigortaya dair öneri ve hedefler V ve VI. Planlarda da tekrarlanmıştır. Özellikle çiftçiye düşük faizli kredi uygulaması bu dönemlerin tarımın finansallaşmasında en önemli araç olmuştur.

VII. Beş Yıllık Planda önceki üç planın hedefleri yanı sıra AT (Avrupa Topluluğu) Ortak Tarım Politikasına yer verilmiştir. Planda tarım politikaları, Uruguay Turu sonunda imzalanan WTO kuruluş anlaşmasının tarımla ilgili hükümleri ve AT Ortak Tarım Politikasında beklenen gelişmelere uygun olarak düzenleneceği belirtilmiştir.

Tarımsal ürünlerin fiyatına devlet müdahalesi azaltılarak bunun yerine kayıtlı üreticilere doğrudan gelir desteği verilmesi yoluna gidileceği ve girdi destekleri aşamalı olarak kaldırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca piyasada belirlenen fiyatlardan üreticilerin daha fazla pay alabilmesi ve tarım ürünlerinin rekabet ortamı içinde pazarlanabilmesi için ürün borsaları, vadeli işlem borsaları kurulacağı, tarım satış kooperatifleri birliklerinin yönetimleri özerkleştirileceği ve tarım ürünlerinin sigortalanması sistemi geliştirileceği vurgulanmıştır (SBB, 2025d, 60-62). Türk tarımının finansallaşmasının üç büyük aktörü ilk kez bir planda birlikte zikredilmiştir.

VII. Plan doğrultusunda IMF'ye verilen Niyet Mektupları, WB destekli Tarım Reformu Uygulama Projesi (The Agricultural Reform Implementation Project, ARIP) ve WTO'nun Tarım Anlaşması (Agreement on Agriculture, AoA) neticesinde girdi, kredi, fiyat desteklerine kısaca tarımsal destekleme sistemine son verilmiş ikame olarak Doğrudan Gelir Sistemi (DGD) 2000 yılında yürürlüğe girmiştir (Çetin, 2015, 17; Yükseler, 1999, s. 14-19). DGD'nin ilk yıl WB'den alınan program ve yatırım kredisi ve bütçeden ayrılan kaynak ile karşılanmıştır (Ay ve Yapar, 2005;67-77). Türkiye ise bu konudaki ciddiyetini VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında tarımsal krediye ilişkin

herhangi bir konuya yer vermeyerek göstermiştir. Orak (2022) bu süreci üretim yapmak için borçlanmanın şart olduğu bir dönem olarak adlandırmıştır.

3.3. Özel Sermayeli Bankaların Tarım Sektörüne Yönelmesi

1990’lı yıllarda Türk ekonomisinin yaşadığı krizlerin sonrasında finansal kesim zor zamanlar geçirmişti. 2001 krizi sonrası uygulamaya konan istikrar programı finans sektörünün kamuya borç vererek yüksek gelir elde etmesini engellemişti. Aynı program kamu sektörüne görev zararlarını azaltmasını emrediyordu. Bu doğrultuda Ziraat Bankasının 2000’de 3 milyar YTL olan tarım kredisi 2002’de 0,227 milyar YTL’ye düşürüldü. Milli Aydın Bankası (Tarişbank) özelleştirildi ve Denizbank satın aldı (Denizbank, 2023;90). Sanayi ve hizmetler sektöründe riskin arttığını gören finans yatırımcıları, kendi portföylerini daha güvenli ve getirilerini garanti hale getirme arzusu neticesinde tarım sektörüne yöneldiler.

**Tablo 2. Tarım Sektörüne Verilen İhtisas Kredilerin
Bankalara Göre Dağılımı**

Yıllar	Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	Özel Sermayeli Mevduat Bankaları	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları
2011	90,69	2,70	6,61
2012	88,08	3,69	8,23
2013	84,74	4,92	10,33
2014	83,92	5,36	10,72
2015	83,11	5,20	11,69
2016	81,62	4,11	14,27
2017	80,01	3,34	16,65
2018	80,41	3,08	16,51
2019	84,22	2,33	13,45
2020	83,56	2,26	14,18
2021	86,26	1,65	12,10
2022	90,91	0,89	8,20
2023	94,80	0,48	4,73

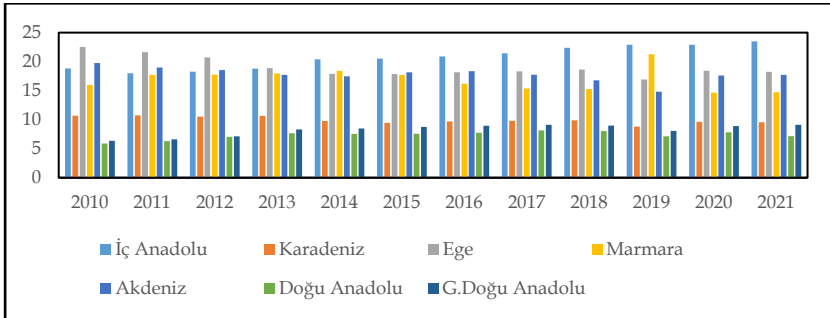
Kaynak: TBB (2025).

Türk tarımı özel sermayeli bankalar için bakir bir alandı. Yüksek komisyon gelirleri, yüksek spread oranı, tabana yaygın kredi imkânı özel sermayeli bankaların iştahını kabartmıştı. 2004 yılına gelindiğinde yabancı sermayenin bankacılık sektöründeki etkinliği arttı. Böylece Türkiye’de tarım sektörü ve bankalar arası ilişkide yeni bir dönem başladı. Özel sermayeli bankalar bu yıldan itibaren tarım sektörü ile çalışmaya başladı. Adeta bankalar tarım sektörüne kredi vermek, çiftçilere kredi kartı dağıtmak için birbirileri yarıştılar (Yıldırım, 2008;1). Örneğin, 2002 yılında Türkiye’de sadece üç banka tarım kredisi sağlarken günümüzde 2023’te bankaya çıkmıştır. Bu bankalardan Denizbank tarım bankacılığında (özel bankalar arasında)

%37’lik pazar payı ve 550 bin “Üretici Kart” (tarımsal girdi alma olanağı sağlayan kredi kartı) ile özel bankalar arasında ilk sıradadır (Denizbank, 2023;95).

Tablo 2’de bankacılık kesiminin tarım kesimine kullandığı tarım kredileri yer almaktadır. Tablo 2’ye göre kamu sermayeli bankaların son on yılda hakimiyeti tartışmasız devam etmektedir. 2011-2017 arasında kamu sermayeli bankaların payı azalırken özel ve yabancı sermayeli bankaların payı artmıştır. Kamu sermayeli bankaların payı 2018 yılında % 80’ne kadar düşmesine rağmen 2023’e gelindiğinde tekrar %95’lere yükselmiştir. Ziraat bankası ve tarım kredi kooperatifleri aracılığıyla tarıma düşük faizli kredi kullandırılmasına ilişkin cumhurbaşkanlığı kararının uygulanması bu yükselişin nedeni olabilir.

Şekil 1. Tarım Sektörüne Verilen Banka Kredilerinin Bölgelere Göre Dağılımı

Kaynak: Önder (2023).

Şekil 1 Türkiye’de bankalarca tarım sektörüne kullandırılan kredilerin büyüklüğü, coğrafi bölgelere göre farklılık göstermektedir. Şekil 1’e göre son yıllarda tarımsal kredilerin en çok kullanıldığı bölge İç Anadolu Bölgesidir. Türkiye’nin en fazla tarım arazisine sahip ilk iki ilinin bu bölgede olması bölgeyi sıralamada öne çıkardığı düşünülmektedir. İç Anadolu bölgesini Ege, Akdeniz ve Marmara Bölgeleri takip etmektedir. Karadeniz bölgesi yıllar itibarıyla en çok tarımsal kredi kullanımında bölgeler arasında beşinci sırada yer almaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri tarımsal kredi kullanımının en az olduğu bölgeler olmuştur (Önder, 2023, 1043). Bu bölgelerdeki çiftçilerin krediye ihtiyaç duymaması, faiz ve diğer masrafların yüksek olması ve faize tepkili yaklaşımı gibi nedenler bu sonucu yaratmış olabilir.

3.4. Sözleşmeli Üretim Modeline Geçiş

Türkiye’de tarımın finansallaşmasında sözleşmeli üretim modeli de rol oynamaktadır. IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde “Tarım Stratejisi 2006-2010” belgesi doğrultusunda çıkarılan 5488 sayılı Kanun ile sözleşmeli üretim teşvik edilmiştir. Üretimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gayesiyle geliştirilen sözleşmeli üretim modeli ile şirketler, sözleşmelere dayanarak toprak sahibi

olmadan küçük üreticiler üzerinde denetim kurmaya ve üretim süreçlerini kontrol etmesine neden olmaktadır. Bu süreçte köylünün finansal sermayeye bağımlılığının arttığı görülmektedir (Dinçer ve Aydın, 2024,158). Diğer yandan 1991’de işletmelerin yalnız kiracılık ile işlettikleri arazi işletilen arazilerin sadece %0,6’sı iken bu oran 2016’da %3,2’ye; 1991’de kendi arazilerinin dışında kiralarak işlettikleri arazi işletmelerin işlettiği arazinin %9,8 iken; 2016’da bu oran ise %36,4’e yükselmiştir (TÜİK, 2024,1). Toprak kiralama eğilimindeki bu artış, toprağın finansallaşmasının gelişimini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

3.5. TARSİM’in Kurulması

Karşılıksız yardımların bir ikamesi olarak tüm tarımsal riskleri kapsayacak, topyekûn bir güvence sistemi oluşturabilmek ve uygulamak amacıyla 2005 yılında, Türkiye’de tarım sigortalarına devlet katkısını (%50-%60 arasında) düzenleyen 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanunuyla Tarım Sigortaları Havuzu (TARSİM) kurulmuştur. 2005 yılında Türkiye’deki 62 sigorta şirketinden sadece 9 sigorta şirketi aktif olarak tarım poliçesi düzenlemekteydi, bu rakam TARSİM kurulması ile birlikte 2023 yılında 26’ya yükselmiştir (TARSİM, 2024;13).

XI. Beş Yıllık Kalkınma Planında tarım sigortacılığında ürün ve risk bazında kapsam genişletilecek ve gelir sigortasına geçilmesine yönelik çalışmalar sürdürüleceği vurgulanmış (SBB, 2025e, 92) ve bu gelişme tarım sektörünün finansallaşmasını hızlandırmıştır.

Tablo 3. 2015-2023 Arası TARSİM’de Sigorta Bedeli, Sigortalı Üretici/İşletme Sayısı, Toplam Prim Tutarı, Devlet Destek Prim Tutarı ve Ödenen Hasar Tutarı

Yıllar	Sigorta Bedeli (Mlyn TL)	Sigortalı Üretici/İşletme Sayısı	Toplam Prim Tutarı (Milyon TL)	Devlet Destek Prim Tutarı (Milyon TL)	Police Sayısı (Bin Adet)	Ödenen Hasar (Milyon TL)
2015	18378,0	-	965,8	524,2	1375,4	724,8
2016	23080,7	-	1300,0	695,0	1444,2	841,0
2017	30303,3	425764	1628,5	864,4	1598,2	833,0
2018	42217,5	467839	2050,6	1072,0	1756,4	1065,1
2019	55166,3	517491	2447,1	1275,3	2087,9	1226,9
2020	83146,0	580850	3198,7	1659,3	2235,6	1392,9
2021	12439,7	656935	4678,5	2474,1	2517,7	2554,2
2022	296149,9	765919	9006,0	4822,7	3077,9	3393,3
2023	638338,3	862913	17349,6	9244,5	3086,7	7111,2

Kaynak: 2023, 2022, 2021, 2020, 2019, 2018, 2017, 2016, 2015 TARSİM Faaliyet Raporlarından Elde Edilmiştir.

Tablo 3’te yıllara göre sigortalı üretici/işletme sayısı, üretilen prim, düzenlenen police sayısı, sigorta bedeli ve hasar açısından en yüksek yıllık artış 2022 senesinde yaşanmıştır. İklim değişikliğinin etkilerine bağlı olarak, meteorolojik olayların hem şiddetindeki artış hem de frekansında çok yükselme bu sonucu yaratmıştır. Tablodaki verilere göre 2015-2023 arasında ödenen hasar

bedeli/toplam prim oranı en düşük 0,38 ile 2022’de en yüksek 0,75 ile 2015’de gerçekleşmiştir. Toplam primlerden devlet desteği düşürüldüğünde bu oran iki katı yükselmektedir. 2019 ve 2021 yıllarında ödenen hasar bedeli toplanan sigortalı primlerini aşmaktadır.

TARSİM, reasürans ve retrosesyon yoluyla riskleri transferi yapabilmektedir. Yapmış olduğu mevcut reasürans anlaşmaları gereği reasürörlere 2019-2023 arasında 16243,7 milyon TL ödeme yapmıştır (TARSİM 2020, 104; TARSİM, 2024;106). Özellikle 2023 yılı reasürans işlemlerinden kaynaklanan maliyeti artmış ve finansal varlık portföyü daralmıştır. Diğer bir ifade ile sigortalı üretici/işletme sayısı ve bunlardan elde edilen primler yeterli düzeye ulaşmazsa devlet sisteme vermiş olduğu destek ile sigorta ve reasürans şirketlerine gelir transferi yapmaya devam edecektir.

Sistemin bir diğer özelliği ise havuz tarafından belirlenen tahmini hasarın korumasız kalan tutarın Cumhurbaşkanınca belirlenecek kısmı devlet tarafından taahhüt edilmesidir. 8437 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararına göre *“havuzun üzerinde kalan kısım için %80 ile %95 arasında, havuzun ve havuza iş temin eden sigorta şirketlerinin üzerlerinde taşıdıkları kısım için %200 üzeri, münhasıran bitkisel ürünler*

don riski, hayvan hayat branşları şap hastalığı, ek hastalıklar ve terör riskleri ile sera ve su ürünleri branşlarına ilişkin %200'ü aşan kısmı için tamamı itibarıyla, münhasıran köy bazlı kuraklık verim sigortası ile ilgili olarak %200'ü aşan kısmı için tamamı itibarıyla hasar fazlası desteği taahhüt edilmiştir” (Resmi Gazete, 2024; 1). Yani, sistem dışsal şoklardan kaynaklanan miktarsal kayıp üzerinden oluşacak gelir kaybını sigorta ederken, fiyat değişimleri kaynaklı riskleri kapsamamaktadır.

3.6. TÜRİB'in Kurulması

İlgili mevzuat çerçevesinde lisanslı depo işletmecilerince oluşturulan elektronik ürün senetleri ile bu senetlere dayalı vadeli işlem sözleşmelerinin ticaretini yürütmek gayesiyle borsacılık faaliyetinde bulunmak üzere 2019 yılında faaliyete geçen TÜRİB Türk tarımının finansallaşmasında önemli bir diğer gelişmedir. Üreticilerin finansmana erişimini kolaylaştırılması sistemin temel hedeflerinden birisidir. Aslında vadeli işlem ve opsiyon sözleşmelerinin işlem göreceği bir borsanın oluşturulmasına yönelik çalışmalar, 1980'li yılların sonlarında gündeme gelmiş olmasına rağmen Türkiye'de Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası (VOB) 4 Temmuz 2002 tarihinde İzmir'de kurulmuş ve ilk vadeli sözleşmeler 4 Şubat 2005'te işlem görmeye başlamıştır. İzmir Vadeli

İşlem ve Opsiyon Borsası'nda işlem gören sözleşmelerden emtia grubu içinde tarımsal emtialar pamuk ve buğdaydan oluşurken, 3 Ekim 2011 tarihinde “Fiziki Teslimatlı Canlı Hayvan Sözleşmeleri” de VOB'a dahil edilmiştir (Gökkaya ve Adanacıoğlu, 2016;82). Borsa İstanbul’un (BİST) 3 Mayıs 2013 tarihi itibariyle VOB’un % 100 hissedarı olmasını takiben 5 Ağustos 2013 tarihinde BİST ile VOB birleşmesinin ardından VOB’da işlem gören vadeli kontratlar bu tarihten itibaren BİST bünyesindeki Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası (VİOP)’a transfer olmuştur. Böylece Türkiye’deki tüm vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri VİOP çatısı altında tek platformda işlem görmektedir.

Tarım ve finans alanının birleşim noktasında yer alan ürün ihtisas borsacılığı ekosisteminin temel direkleri çiftçiler ve onların ürettiği ürünlerin saklandığı lisanslı depolardır. TÜRİB faaliyete geçtiğinde 4,17 milyon ton civarı olan saklama kapasitesi 2024 senesinde 12,2 milyon tona yükselmiştir. Türkiye hububat rekoltesinin %30’una yakın saklama kapasitesine ulaşmış durumdadır. Lisanslı depolarda bulunan ürünleri temsilen elektronik belge olarak çıkarılan ELÜS’ler (Elektronik Ürün Senedi) sadece TÜRİB’de işlem görmektedir. TÜRİB ELÜS Piyasası’nda arpa, buğday ve mısır başta olmak üzere Antep fıstığı,

baklagiller, fındık, kuru kayısı, pamuk ve zeytin işlem görmektedir (TÜRİB, 2024a;1).

Tablo 4. ELÜS Piyasası 2020-2023 arası Yüzdesel Değişme

	2020	2021	2022	2023
İşlem Miktarı (kg)	196	-6	69	8
İşlem Hacmi (TL)	273	62	262	23
Kayıtlı Yatırımcı	61	34	53	33
İşlem Yapan Yatırımcı	59	17	81	6

Kaynak: 2020, 2021, 2022 ve 2023 TÜRİB Yıllık Bültenlerinden Elde Edilmiştir.

2020-2023 arası yıllara ilişkin ELÜS işlem bilgileri Tablo 4'e verilmiştir. İşlem miktarı 2019 yılında 2,4 milyon kg'dan 2023'te 12,3 milyon kg'a çıkarak 5 kattan fazla artış göstermiştir. Aynı yıllar arasında işlem hacmi 3 milyon TL'den 82 milyon TL'ye, kayıtlı yatırımcı sayısı 49,4 binden 216 bine, işlem yapan yatırımcı sayısı 26,6 binden 95,2 bine çıkmıştır (TÜRİB, 2024b, 54). Tarımsal ürün ticaretinde fiziki teslimat ve sınıflandırma zorunluğu sebepleri ile tarımda finansallaşma zor olsa da Türk ekonomisindeki lisanslı depoların kapasitesindeki ve ELÜS piyasasındaki bu gelişmeler Türk tarımının finansallaşmasına önemli katkı sağlamıştır.

Tarım sektöründe önemli bir adım olarak Türkiye finans piyasasında TÜRİB tarafından yayımlanan TÜRİB Ekmeklik Buğday Fiyat Endeksi'ni temel alan varlığa

dayalı menkul kıymet (VDMK) ilk finansal ürün olarak piyasaya sunulmuştur (TÜRİB, 2023, 78). ELÜS işlemleri üzerine hesaplanan Buğday Ekmeklik Fiyat Endeksinin kullanıldığı Türkiye'nin ilk kira sertifikası (sukuk) ikinci finansal ürün olarak ihraç edilmiştir (TÜRİB, 2024b, 2). Bu gelişme TÜRİB'in tarım sektörünün finansallaşması ve finansmana erişimine olan desteğini güçlendirmiştir.

Türkiye’de gıda üretimi, içecek üretimi, perakende gıda ve içecek satışı gibi sektörün farklı alanlarında faaliyet gösteren şirketlerinin bir kısmı BİST’te işlem görmektedir. Sektörün genel trendlerini takip etmek, sektörün performansını ölçmek ve yatırımcılara sektör hakkında bilgi sağlamak amacıyla 1996’da BIST Gıda İçecek Endeksi (XGIDA) oluşturulmuştur. 4.3.2025 tarihinde endeksin 46 bileşeni 1.743.803 yatırımcısı ve 580.9 milyar TL güncel değeri vardır.

4. SONUÇ

Türk ekonomisinde tarım sadece beslenme için değil aynı zamanda büyüme, istihdam ve dış ticaret için de önemli ve stratejik bir sektördür. Tarım sektörü sanayii ve hizmetler sektörünün lokomotifi olmuş onların gelişmesine ve milli gelir içindeki paylarının artmasında etkili

olmuştur. Bu açıdan bakıldığında tarım sektöründe meydana gelen bir gelişme ekonominin tümünü etkileyebilmektedir.

Bu çalışma Türk tarımının finansallaşma süreci tarihsel bir perspektifle ele almıştır. Memleket Sandıkları kurulana kadar Osmanlı'da yerli, düzenli ve istikrarlı bir tarım kredi sistemi olmamasından dolayı yabancı bankalar bu işi yürütmekteydi. Banka dışı finansman ise eş-dost, tacir, tefeci, komisyoncu vb. kişilerden temin edilmekteydi. Türk tarımında informal finansla başlayan finans tarım ilişkisi modern zamanda formal finansla güçlendiği söylenebilir. Türk tarımında formal finansman 1800'lü yılların ikinci yarısında Memleket Sandıkları'nın ve sonrasında Ziraat Bankası'nın kurulması ile etkili olmaya başlamıştır. Ziraat Bankası'nın kurulması Türk tarımının finansallaşmasında yerli bankacılık sektörün önemini artırmıştır. Ziraat Bankası daha sonra faaliyete geçirilen Tarım Kredi Kooperatiflerinin finansmanını da üstlenmiştir. Zamanla faaliyete geçirilen birçok kuruluş ve çıkarılan yasa tarımsal üretimi artırmak ve tarım üreticisini desteklemek amacını gütmüştür. 1980'li yıllarda başlayan liberalleşme süreci tarım sektörünü etkilemiş ve uluslararası kuruluşların kararları tarımsal üretime yön vermiştir. Bu süreçte devlet destekleri en aza indirilmiş ve

çiftçiler daha çok borçlanma mecburiyetinde bırakılmıştı. Bu durum özel sermayeli bankaların işine yaramış ve 2000’li yılların başında bankalar tarıma sektörüne borç vermek için birbirileriyle yarışır hale gelmişlerdir. 2020 yılına gelindiğinde tarımsal üretime dair düşük faizli yatırım ve işletme kredisi uygulaması kamu bankalarını tarım kesimine verilen kredilerde tekrardan öne çıkarmıştır.

Türk tarımının finansallaşmasında diğer önem bir adım ise TARSİM’dir. Tarımsal üretimi tehdit eden risklerin yönetiminde başvuru tarım sigortaları uygulaması 14/06/2005 tarihli 5363 Sayılı “Tarım Sigortaları Kanunu” başlatılmıştır. Sigortalıların zararı bu uygulama ile tanzim edilirken sigortalılardan elde edilen primler yeterli düzeye ulaşmadığında devlet sisteme vermiş olduğu destek ile sigorta ve reasürans şirketlerine gelir transferi yapma mecburiyetinde kalacaktır.

Türk tarımının finansallaşmasında önem bir gelişmede 2019 yılında TÜRİB’in faaliyete geçmesiyle yaşanmıştır. Üreticilerin finansmana erişimini kolaylaştırılması sistemin temel hedeflerinden birisidir. Lisanslı depolarda bulunan ürünleri temsilen elektronik belge olarak çıkarılan ELÜS’ler sadece TÜRİB’de işlem

görmektedir. Gıda-içecek üretimi, perakende satışı olan bir kısım şirketlere ait pay senetleri ise BİST'te işlem görmektedir. Ayrıca TÜRİB Ekmeklik Buğday Fiyat Endeksi'ni temel alan kira sertifikasının (sukuk) ihraç edilmesi tarım sektörünün finansallaşmasını derinleştirmiştir.

KAYNAKÇA

- Akbolat, S. (2012). Türkiye’de Kooperatiflerin Doğuşunda Devlet Etkisi ve Memleket Sandıkları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ay, A., & Yapar, S. (2005). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması Ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(13), 57-80.
- Çatak, Ş. (2024). Memleket Sandıklarından Menafi Sandıklarına Ziraat Bankası (1863-1918), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Çetin, H. (2015). Türkiye’de Ekonomi Politikaları Ve Tarım Satış Kooperatifçiliğinin DönemselGelişimi, 21. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi, Karabük / Safranbolu.
- Denizbank (2023). 2023 Entegre Faaliyet Raporu, <https://www.denizbank.com/medium/document-file-8778.vsf>.

- Dereci, Ş. (2023). Osmanlı Döneminde Ziraat Bankası'nın Tarım Dışı Uygulamaları. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (1) , 415- 458.
- Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler. *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Dinçer, A., & Aydın, B. (2024). 1980-2019 Dönemi Tarım Sayımları Çerçevesinde Türkiye Tarımında Dönüşümün Mekanizmaları. *Memleket Siyaset Yönetim*, 19(42), 143-170. <https://doi.org/10.56524/msydergi.1312224>.
- Epstein, G.A. (Ed.). (2005), *Financialization and the World Economy*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Gökkaya, G. S., & Adanacıoğlu, H. (2016). Hayvancılıkta Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasaları: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 22(2), 77-86.
- Güngör, F. (2015). *Osmanlı Devleti Zirai Kredi Teşkilatları (1863-1888)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Isparta

ITC (International Trade Center) (2024).
<https://www.trademap.org/Index.aspx>
(22.07.2025)

Karaman, S. Ve Yavuz, C.F.,(2016). Marshall Planı Türkiye Tarımının Gelişmesinde Nasıl Rol Oynamıştır?, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt/Vol. XXXV, Sayı/No. 1, 2016, pp. 1-14.

Orak, Ç., (2022). Tarımsal Finansallaşma Fındık Üreticilerinin Kredi Kullanımı: Giresun İli Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s.166.

Resmi Gazete (2024). Karar Sayısı: 8437,
<https://resmigazete.gov.tr/>.

Önder, F. (2023). Türkiye’de Tarımsal Kredilerin Büyümeye Etkisi: Bir Panel Veri Tahmini. Turkish Journal of Agricultural and Natural Sciences, 10(4), 1039-1050.
<https://doi.org/10.30910/turkjans.1353569>.

SBB , (TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı)2025. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) Ankara, 535s.

_____, (2025a) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) Ankara, 665s.

_____, (2025b) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) Ankara, 1077s.

_____, (2025c) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) Ankara, 699s.

_____, (2025d) Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) Ankara, 699s

_____, (2025e) Obirinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023) Ankara, 224s.

Soral, E. (1980). "Tarım Satış Kooperatifleri Ve Birlikleri Üzerine Bir İnceleme" Ekonomik Yaklasim, Ekonomik Yaklasim Association, vol. 1(1), pages 15-28.

TARSİM (2020). Faaliyet Raporu, <https://www.tarsim.gov.tr/dergi/faaliyet-raporlari/2020>. (06.07.2025)

_____ (2023). Faaliyet Raporu 2023. <https://www.tarsim.gov.tr/staticweb/krm-web/dergi/faaliyet-raporlari/2023.pdf> (01.17.2025)

- _____ (2024). 2024 Faaliyet Raporu, <https://www.tarsim.gov.tr/dergi/faaliyet-raporlari/2024>. (09.12.2024)
- TBB (Türkiye Bankalar Birliği) (2023). Tarım Sektörü Raporu 2023. <https://www.tbb.org.tr/bankacilik/arastirma-ve-yayinlar/arastirma-ve-sunumlar/pdf/449>. (13.07.2025)
- TBB (Türkiye Bankalar Birliği) (2025). İllere ve Bölgelere Göre Krediler <https://www.tbb.org.tr/istatistiki-raporlar/2023-yillik-resmi-istatistik-programi-kapsaminda-yayinlanan-istatistikler> (24.07.2025)
- TEMA(2025). TEMA Vakfı: "Toprağa Özen Göster, Gelecek İçin Ölç, İzle, Yönet!". <https://www.tema.org.tr/basin-odasi/basin-bultenleri/tema-vakfi-topraga-ozen-goster-gelecek-icin-olc-izle>. (15.05.2025)
- TÜİK (2024). Tarımsal İşletme ve Yapı İstatistikleri <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Tarim-111>. (10.03.2025)
- _____ (2024a). Yıllara ve cinsiyete göre il/ilçe merkezleri ve belde/köyler nüfusu, 1927-2023

<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109> (06.07.2025)

_____(2024b). Esas İşinden Dolayı Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlı Olmayanların Oranı. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108>(08.05.2024)

_____(2025c). Tarım alanları, 2001-2023. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111>.(11.02.2024)

TÜRİB (2024a). Elektronik Ürün Senedi Piyasası 2024 Yılı Değerlendirmesine İlişkin Bülten, <https://www.turib.com.tr/2024-yillik-bulteni/>.

_____(2024b). Faaliyet Raporu 2024, https://www.turib.com.tr/wp-content/uploads/2025/01/TURIB_Yillik-Bulten_2024.pdf.

_____(2023). Faaliyet Raporu 2023, https://www.turib.com.tr/wp-content/uploads/2023/01/TURIB_Yillik-Bulten_2023.pdf.

_____(2022). Faaliyet Raporu 2022, https://www.turib.com.tr/wp-content/uploads/2022/01/TURIB_Yillik-Bulten_2022.pdf.

content/uploads/2022/01/TURIB_Yillik-Bulten_2022.pdf.

_____ (2021). Faaliyet Raporu 2021, https://www.turib.com.tr/wp-content/uploads/2021/01/TURIB_Yillik-Bulten_2021.pdf.

_____ (2020). Faaliyet Raporu 2020, https://www.turib.com.tr/wp-content/uploads/2020/01/TURIB_Yillik-Bulten_2020.pdf.

World Bank (2024). Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate). <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.E MPL.MA.ZS?view=chart>.

Yıldırım, A. E. (2008). Bankaların tarım kredileri, <https://www.tarimdunyasi.net/2008/02/21/bank-alarin-tarim-kredileri>. (04.01.2025)

Yükseler, Z. (1999). Tarımsal Destekleme Politikaları Ve Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi, <https://www.researchgate.net/publication/259081619>.

Ziraat Bankası (2024). Bankamız Tarihçesi,
[https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz/hak](https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz/hak-kimizda/bankamiz-tarihcesi)
kimizda/bankamiz-tarihcesi. (04.06.2025)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TARIMSAL FİNANSALLAŞMANIN GIDA GÜVENCESİ ÜZERİNE ETKİSİ

1. GİRİŞ

Tarımsal finansallaşmanın ilişkilendirildiği konulardan biri de gıda güvencesidir. Bu konunun önemiyetini artıran olay ise 2007-2008 gıda krizidir. Thomas Malthus’un 1798’de nüfus artışının kaçınılmaz olarak gıda üretimini aşacağını öngörmüştü. Üretilen toplam gıda, küresel nüfusu beslemeye fazlasıyla yetmektedir. Diğer bir ifade ile tarımsal üretim küresel nüfus artışından daha hızlı bir şekilde büyümüştür. Bununla birlikte, gıda güvencesizliği yaşayan insanların sayısı artmış ve son birkaç yıldır yetersiz beslenenlerin toplam nüfus içindeki payı da yükselmiştir (HESAM, 2025, 1). 2024 yılına gelindiğinde dünya genelinde açlık çeken kişi sayısının 638 ile 720 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam, küresel nüfusun sırasıyla %7,8 ila %8,8’ine karşılık gelmektedir. Bölgesel dağılıma bakıldığında, 2024 yılında açlık sorunu yaşayan kişi sayısı

Afrika’da yaklaşık 307 milyon, Asya’da 323 milyon ve Latin Amerika ile Karayipler’de 34 milyon olarak kaydedilmiştir. Küresel düzeyde yetersiz beslenen kişi sayısında azalma eğilimi öngörülse de 2030 yılı itibarıyla 512 milyon kişinin açlıkla karşı karşıya kalacağı tahmin edilmektedir.

Gıda güvencesi “food security” kavramı ilk kez 1974 yılında Roma’da FAO himayesinde düzenlenen Dünya Gıda Konferansı’nda ortaya konulmuştur. Konferansın en önemli çıktılarından biri, Açlık ve Yetersiz Beslenmenin Ortadan Kaldırılması Evrensel Bildirgesi olmuştur. Bildirgede, “Her erkek, kadın ve çocuğun, fiziksel ve zihinsel yetilerini geliştirebilmesi için açlık ve yetersiz beslenmeden uzak olma devredilemez hakkına sahip olduğu” vurgulanmıştır (Menga, 2023, 1). Bu bağlamda, küresel gıda arzının hacim ve istikrarı endişelerini yansıtan 1974 Dünya Gıda Zirvesi’nde gıda güvencesi “Gıda tüketiminin istikrarlı bir biçimde artmasını sürdürmek ve üretim ile fiyatlardaki dalgalanmaları dengelemek için temel gıda maddelerinden oluşan yeterli dünya gıda arzının her zaman mevcut olması” olarak tanımlanmıştır (UN, 1975).

1986 yılında yayımlanan Dünya Bankası (DB)’nın “Yoksulluk ve Açlık” raporu, kronik ve geçici gıda

güvencesizliği üzerinde durarak tanımı “Tüm insanların her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam için yeterli gıdaya erişimi” olarak detaylandırmıştır (DB, 1986, 1). Bu tanım, 2001 yılında yayımlanan Dünya Gıda Güvensizliğinin Durumu raporunda daha da kapsamlı bir biçimde yeniden formüle edilmiştir. Raporda gıda güvenliği, “tüm insanların, her koşulda ve her zaman, beslenme gereksinimlerini ve gıda tercihlerini karşılayarak aktif ve sağlıklı bir yaşam sürmelerine imkân tanıyacak ölçüde, yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik açıdan erişim hakkına sahip olmaları durumu” olarak tanımlanmıştır (FAO, 2002,1).

Gıda güvencesi dört boyut veya dört temel unsurdan oluşmaktadır. 1996 Dünya Gıda Zirvesi tanımına göre gıda güvencesinin dört ana boyutu vardır. Bunlardan birincisi, gıdanın fiziksel bulunabilirliğidir. Gıda bulunabilirliği, gıda güvenliğinin “arz tarafını” ele alır ve gıda üretimi, stok seviyeleri ve net ticaret düzeyi tarafından belirlenir. İkincisi, gıdaya ekonomik ve fiziksel erişimdir. Ulusal veya uluslararası düzeyde yeterli gıda arzı, tek başına hane halkı düzeyinde gıda güvenliğini garanti etmez. Yetersiz gıda erişimiyle ilgili endişeler, gıda güvenliği hedeflerine ulaşmada gelir, harcama, piyasa ve fiyatlara daha fazla odaklanan bir politikaya yol açmıştır.

Üçüncüsü, gıda kullanımıdır. Kullanım, genellikle vücudun gıdalardaki çeşitli besin maddelerinden en iyi şekilde yararlanma şeklidir. Bireylerin yeterli enerji ve besin maddesi alımı yani iyi beslenmesi beslenme çeşitliliği ve gıdanın hane içi dağıtımına bağlıdır. Dördüncüsü ise diğer üç boyutun zaman içindeki istikrarıdır. Bireyin bugün gıda alımı yeterli olsa bile, düzenli olarak gıdaya yetersiz erişimi varsa, yine de gıda güvencesizliği yaşıyor demektir. Bu da beslenme durumunuzun kötüleşmesine neden olabilir. Olumsuz hava koşulları, siyasi istikrarsızlık veya ekonomik faktörler (işsizlik, artan gıda fiyatları) gıda güvenliği durumunuzu etkileyebilir. Gıda güvencesi hedeflerinin gerçekleşmesi için dört boyutun da aynı anda sağlanması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de tarımsal finansallaşmanın gıda güvencesi üzerindeki etkisini ampirik olarak test etmektir. Çalışmanın geri kalanı şu şekilde organize edilmiştir: İkinci bölümde tarımsal finansallaşma ve gıda güvencesinin ilişkisinin teorik çerçevesi, üçüncü bölümde Türkiye’nin gıda güvencesi, dördüncü bölümde literatür taraması, beşinci bölümde ekonometrik yöntem ve bulgular paylaşılmaktadır. Son bölümde ise elde edilen bulgular tartışılmıştır.

2. TARIMSAL FİNANSALLAŞMA VE GIDA GÜVENESİ İLİŞKİSİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Finansallaşma, tüm toplumları etkileyen bir süreçtir. Tarımın finansallaşma süreci Bretton Woods anlaşmaları ve neoliberal küreselleşmeyle başlamıştır. Gümümüzde tarım ve finansın ilişkisi analiz ve politika önerilerinin ötesine geçmiş durumdadır. 2007-2008 gıda krizi nedeniyle tarımsal finansallaşma ve gıda güvenesi ilişkisini irdeleyen çalışmaların sayısını gün geçtikçe artmaktadır.

Tarımsal finansallaşma ve gıda güvenesi ilişkisini inceleyen çalışmalardan finansallaşmanın gıda güvenliğini arttırdığını ileri sürenlerden bir kısmı finansallaşmanın tarımda makineleşmeyi arttırdığını, yeni ve yüksek verimli tohum çeşitleri ve girdileri satın alma imkânı yarattığını, işgücü kiralamayı kolaylaştırdığı, yeni teknoloji erişimi kolaylaştırdığından dolayı tarımda verimliliği artırdığını iddia etmektedirler (Ogbuabor ve Nwosu, 2017). Bir kısmı da finansallaşmanın tarım kesimine finansal piyasalardan ek gelir sağlama imkânı yarattığını (Clapp ve Isakson, 2018) ve durumun tarımsal üretimde sürekliliği artırdığını ileri sürmektedir. Diğer bir kısımda tarımsal sigortaların gelir garantisi sağladığından özellikle küçük üreticilerin

piyasadan çekilmesini engellediğinde gıda güvencesini artırdığını vurgulamaktadır (Omobitan ve Khanal, 2022). Ayrıca, finansallaşmanın tarımsal ürünlerde fiyat oynaklığına neden olup olmadığını, spekülasyonun piyasayı istikrarsızlaştırmadığını, aksine, spekülatif işlemlerin piyasa oynaklığını azalttığını ve genel piyasa kalitesini artırarak gıda güvencesini artırdığını ileri süren çalışmalar vardır (Brunetti vd., 2016).

Tarımsal finansallaşma ve gıda güvencesizliğini artırdığını iddia eden çalışmalar ise tarımsal emtialarda vadeli işlemlerin fiyat oynaklığını artırdığını ve bunun çiftçilerin gelirlerini olumsuz etkilediğini (Schaffnit-Chatterjee vd.,2010), finansallaşmanın tarım piyasalarında spekülasyonu artırdığını ve bunun fiyat balonlarına ve gıda fiyat enflasyonuna yol açtığını (Gilbert, 2010), emtia ve finans piyasalarının dinamik bir korelasyona sahip olduğunu ve bu ilişkinin artmakta olduğunu savunmaktadır. Bazı çalışmalar ise finansallaşmanın arazi gaspını artırabileceği, toprağın büyük şirketlerin eline geçmesi küçük ölçekli çiftçileri yerinden edebilir ve geçim kaynaklarını olumsuz etkileyebilir ve bu da gıda güvensizliğini artıracaklarını ileri sürmektedir (Cotula, 2011). Tarımda finansallaşmanın monokültür tarımı teşvik ettiğini, bu durumun diğer ürünlerin ihmal edilmesine,

tarımsal üretim-biyolojik-çeşitliliğinin azalmasına ve gıda güvenesinin olumsuz etkilendiğini (Mamabolo vd., 2021) savunan çalışmalarda mevcuttur.

3. TÜRKİYE’NİN GIDA GÜVENESİ

Türkiye’nin gıda güvenesinin durumu Küresel Gıda Güvenliği Endeksi (GFSI) temel alınarak incelenmiştir. Endeks; 113 ülke kapsamında gıdanın karşılanabilirliği, mevcudiyeti, kalite ve güvenliği ile sürdürülebilirlik ve uyum boyutlarını dikkate almaktadır. Endeks hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde gıda güvenesini etkileyen unsurları ölçmek amacıyla kullanılan, 68 özgün göstergeden oluşan dinamik, nicel ve nitel bir karşılaştırma modeli niteliği taşımaktadır (GFSI, 2022, 1).

Tablo 1. Türkiye’nin 2022 Küresel Gıda Endeksi Sıralamasındaki Yeri

Göstergeler	Türkiye’nin Puanı	Türkiye’nin Sırası
Karşılanabilirlik	58.4	81
Mevcudiyet	65.3	30
Kalite ve Güvenlik	78.5	26
Sürdürülebilirlik ve Uyum	61.2	26
Genel Puanlama	63.3	49

Kaynak: GFSI, 2022, 1.

Türkiye'nin genel skoru, GFSI'nin 11 yıllık raporlama dönemi boyunca 2,9 puan artış göstermiştir. Ancak, mevcudiyet, kalite ve güvenlik ile sürdürülebilirlik ve uyum alanlarında ilerle yaşanırken, karşılanabilirlik boyutunda ise gerileme yaşanmıştır. Türkiye, küresel ölçekte 113 ülke arasında 49. sırada, MENA (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) bölgesindeki 15 ülke arasında ise 8. sırada yer almakta olup, genel gıda güvenliği ortamı skoru 66,3'tür. Ülke, kalite ve güvenlik alanında (78,5) oldukça iyi bir performans sergilerken, karşılanabilirlik boyutunda (58,4) görece zayıf bir durumdadır. Türkiye, kalite ve güvenlik boyutunda küresel ölçekte 26. sırada yer almakta olup; bu durum, yüksek beslenme standartlarını, gıda güvenliğini ve protein kalitesini yansıtmaktadır. Bununla birlikte, genel gıda güvenliği ortamını geliştirmek için gıdanın daha karşılanabilir hale getirilmesi ve gıda fiyatlarının daha istikrarlı olması gerekmektedir (GFSI, 2022, 2).

4. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümünde tarımsal finansallaşmanın gıda güvencesine etkisini konu edinen ampirik literatür üç kısma ayrılarak yer verilmektedir.

Birinci kısımda tarımsal finansallaşmanın gıda güvenesini olumsuz etkilediği savunan çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalardan birincisi Manogna ve Kulkarni’ye aittir. Manogna ve Kulkarni (2024), Chicago Ticaret Borsası’nda işlem gören buğday, mısır ve soya fasulyesi vadeli işlemleri için yıllık işlem hacmi, yıllık açık pozisyon sözleşmeleri ve yıllık işlem hacmi ile yıllık açık pozisyon sözleşmeleri sözleşmelerini kullanarak emtia finansallaşmasının gıda güvenesini etkilemedeki rolünü analiz etmiştir. Çalışmada, 2000-2021 dönemine ait yıllık panel veriler oluşturularak panel regresyon modeli, etkileşim (moderating effects) modeli ve eşik değişkenli panel veri regresyon modeli kullanılmıştır. Örneklem, beş gelişmiş ülkeyi (Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Kanada, Fransa ve Almanya) ve yedi gelişmekte olan ülkeyi (Çin, Rusya, Hindistan, Endonezya, Brezilya, Vietnam ve Tayland) kapsamaktadır. Elde edilen bulgulara göre tarım emtialarının finansallaşması küresel ölçekte gıda güvenesini olumsuz etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki bu etki gelişmiş ülkelere göre daha belirgindir.

Field (2016) çalışmasında finansal spekülasyon ile gıda fiyatlarındaki dalgalanma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizde, CFTC’den alınan “taahhütlü trader” (COT) verileri ile endeks takas raporu verileri birlikte

kullanılmıştır. En küçük kareler ve kantil regresyon yöntemleri uygulanmıştır. Çalışmanın bulguları, endeks takas araçları ve hedge fonlar tarafından yapılan finansal spekülasyonun, Haziran 2006 ile Aralık 2014 arasında gıda emtialarındaki fiyat dalgalanmalarına önemli ölçüde katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Tsui vd. (2017) yirmi birinci yüzyılda gıda güvencesi sorunlarını uluslararası finansal küreselleşme bağlamında ele almıştır. Özellikle, tahılın finansallaşması nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan kriz ve memnuniyetsizliklere ve Çin'in hem tahıl hem de finans piyasalarında karşılaştığı ikili risklerle başa çıkma stratejilerine odaklanmıştır. Yazarlar mevcut durumda, buğday, mısır, pirinç ve soya fasulyesinin küresel arz ve talebi temelde dengede olup, iki taraf arasında belirgin bir açık bulunmadığından uluslararası tahıl piyasasında arz ve talep ilişkisinin, tahıl fiyatlarında yaşanan şiddetli dalgalanmaların ana nedeni olmadığını ileri sürmektedir. Çalışma, tahılın küresel ölçekte finansallaşmasının, Çin ve diğer gelişmekte olan ülkelerde gıda güvencesi açısından önemli bir sorun oluşturduğunu ortaya koymuştur. Yazarlara göre uluslararası tahıl fiyatlarının arz ve talep tarafından belirlenmemesi, istikrarsız bir tahıl piyasasına

ve zengin ile yoksul arasındaki uçurumun derinleşmesine yol açmaktadır.

Chen ve Tang (2024) 2000-2021 dönemine ait Chicago Ticaret Borsası (CBOT) buğday vadeli işlem piyasasından elde edilen 10 ülkenin (ABD, Avustralya, Kanada, Fransa, Almanya, Çin, Rusya, Hindistan, Ukrayna, Brezilya) verilerine dayanarak, tarımsal ürünlerin finansallaşmasının gıda güvenesi üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu çalışmada gıda güvenesini temsilen bağımlı değişken olarak Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından yayımlanan Gıda Fiyat Endeksi’nin (2015=100) doğal logaritması ve açıklayıcı değişken olarak spekülasyon endeksi kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları tarımsal ürünlerin finansallaşma derecesi ne kadar yüksekse gıda güvenesi üzerindeki olumsuz etkinin o kadar güçlü olduğunu, bu etkinin özellikle 2008 finansal krizinden sonra daha belirgin hale geldiğini ve gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere kıyasla daha belirgin olduğunu göstermiştir.

Wahl (2009), 2007/2008 gıda krizinin temel belirleyicisinin gıda fiyatlarındaki spekülasyon olduğunu ileri sürmektedir. Yükselen piyasa ekonomilerinde artan talep, üretimde durgunluk veya tarımsal yakıtların

kullanımı gibi uzun vadeli faktörlerin de gıda fiyatlarını etkileyen diğer unsurlar olduğunu vurgulamıştır. Ancak bunların hiçbirinin FAO gıda fiyat endeksinin 2006 sonundan 2008 Mart'ına kadar yalnızca 15 ay içinde %71 oranında artmasını ve 2008 Temmuz'undan sonra birkaç ay içinde 2006 seviyelerine geri dönmesini açıklayamayacağını iddia etmiştir.

Magnan (2015) Kanada ve Avustralya'da tarım arazilerine ve tarımsal üretime yönelik yeni finansal yatırım biçimlerini incelemiştir. Yazar bu süreci finans sermayesinin ve finansal mantıkların gıda üretimi ve dağıtımını üzerinde giderek artan etkisini ifade eden küresel gıda-tarım sektörünün devam eden finansallaşması süreci olarak görmüştür. Bu süreçte her iki ülkede tarım arazileri ve tarımsal işletmeler finansal aktörlerin kontrolüne geçmeye başlamıştır. Yazara göre iki ülkede finansal aktörlerin kontrolündeki mega çiftliklerin batması tarımsal finansallaşma gıda güvencesini tehlikeye atmaktadır.

Sosoo vd. (2021) çalışmalarında, düşük, orta ve yüksek gelirli ülkeler için tüm örneklem ve alt örneklem üzerinde zaman serisi regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen ampirik bulgular, emtia vadeli işlemlerinin gıda güvencesi üzerinde olumsuz etkisi

vardır. Bu olumsuz etki düşük gelirli ülkelerde, orta ve yüksek gelirli ülkelere kıyasla daha güçlüdür. Öte yandan, finansal krizlerin ve bazı emtia vadeli işlemlerinin gıda güvenesi üzerindeki olumsuz etkilerini daha da derinleştirmektedir. Ayrıca, belirli emtialarda sınırlı düzeydeki spekülasyonun, kuramsal beklentilerle uyumlu biçimde, fiyat istikrarına katkı sunduğuna dair kanıtlar elde etmişlerdir.

İkinci kısımda tarımsal finansallaşmanın gıda güvenliğini olumlu etkilediği savunan çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalardan biri Ogbuabor ve Nwosu’e aittir. Ogbuabor ve Nwosu (2017) 1981-2014 dönemi yıllık zaman serisi verileri ve hata düzeltme modeli kullanılarak, mevduat bankalarının tarımsal kredilerinin Nijerya’daki tarımsal verimlilik üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre mevduat bankalarının tarımsal kredilerinin uzun vadede tarımsal verimlilik üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır ancak kısa vadede bu etki oldukça sınırlı kalmaktadır.

Peng vd. (2020) çalışmalarında farklı tarımsal kredi türleri ile bölgesel tarımsal büyüme ve bölgesel ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma örneklemini, Çin’in Jiangsu Eyaleti’nde faaliyet gösteren 51

kırsal ticari bankadan oluşmuştur. Çalışmada rassal etkiler (RE) modeli ve genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, toplam tarımsal kredilerin bölgesel tarımsal büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra, çiftçilere yönelik mikro krediler ve öğrenci kredileri ile kırsal bireysel sanayi ve ticari hanehalkı kredileri ve diğer çiftçi kredilerinin bölgesel tarımsal büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

Ekwere ve Edem (2014) çalışmalarında tarımsal kredilerin küçük ölçekli çiftçilerde tarımsal üretim üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu amaçla, tabakalı rassal örnekleme tekniği kullanılarak seçilen 136 çiftçiye yapılandırılmış anketler uygulanmış ve elde edilen veriler yüzdelik değerler hâlinde özetlenmiştir. Çiftçiler arasında kredi büyüklüğü üzerindeki sosyo-ekonomik faktörlerin etkisini değerlendirmek için regresyon analizi, kredi miktarı, tarım arazisi büyüklüğü, girdiler gibi bağımsız değişkenler ile tarımsal çıktı (bağımlı değişken) arasındaki ilişkiyi test etmek için ise Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu Analizi (CDPFA) kullanılmıştır. Analiz sonuçları, tarımsal kredilere erişimin tarımsal üretim üzerinde olumlu bir etki yarattığını ortaya koymuştur.

Rehman vd. (2017) çalışmalarında Pakistan’da tarımsal gayri safi yurt içi hasıla, toplam gıda üretimi ve Zarai Taraqati Bank Limited ile diğer kurumlarca sağlanan toplam krediler arasındaki ilişkiyi ekonometrik analiz yoluyla incelemiştir. Çalışmada 1960-2015 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Veriler, Phillips-Perron (P-P) testi ile sınanmış ve sonuçlar Johansen Eşbütünleşme testi kullanılarak yorumlanmıştır. Bulgular, Zarai Taraqati Bank Limited ile diğer kurumlarca sağlanan toplam kredilerin toplam gıda üretimi ve tarımsal gayri safi yurt içi hasıla üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Üçüncü kısımda tarımsal finansallaşmanın gıda güvencesi üzerinde bir etkisinin olmadığını ileri süren çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalardan biri Reyes vd.’e aittir. Reyes vd. (2012) çalışmalarında kısa vadeli kredilerin Şili’nin orta bölgesinde meyve ve sebze verimliliği üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmada, 2006 ve 2008 yıllarında 177 çiftçi ile yapılan anketten elde edilen panel veri seti kullanılmıştır. Çalışmada kısa vadeli kredilerin tarımsal verimlilik üzerinde bir etkisinin bulunmadığı tespit etmiştir.

Nakazi vd. (2020) ticari bankaların tarımsal kredilerinin tarım sektörü büyümesi üzerindeki kısa dönem ve uzun dönem etkilerini incelemiştir. Çalışmada, ARDL Sınır Testi yaklaşımı uygulanmıştır. Kısa vadede tarımsal kredilerin tarımsal çıktı üzerinde bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Uzun vadede ise tarımsal kredilerin tarımsal çıktı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Kısaca, incelenen literatürde tarımsal finansallaşmanın gıda güvenesi üzerindeki etkisine ilişkin kesin ve tek bir yargıya varmak güç görünmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma, tarımsal finansallaşmanın gıda güvenesi üzerindeki etkisini inceleyerek literatüre katkı sunacağı umulmaktadır.

5. EKONOMETRİK YÖNTEM (MODEL, VERİ VE METODOLOJİ)

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de tarımsal finansallaşma ile gıda güvenesi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu ilişkiyi belirlemek amacıyla 1994-2022 arası ait yıllık veriler kullanılmıştır. Araştırmanın bu zaman aralığını kapsamasının nedeni verilerin en güncel rakamlarının 2022 yılına ait olmasıdır. Çalışmada, ARDL

Sınır Testi yaklaşımı uygulanmıştır. Bağımlı değişken olarak gıda güvencesini temsilen GIDA gıda üretim endeksi, bağımsız değişken olarak TAR tarımsal finansallaşmayı temsilen tarımsal kredilerin GSYH içerisindeki payı, kontrol değişkenler olarak TÜFE tüketici fiyat endeksi ve RER reel efektif döviz kuru kullanılmıştır. Modelde yer alan tüm değişkenler doğal logaritmaları alınarak modele dahil edilmiştir. Kurulan ekonometrik model ise Denklem (1)’de sunulmaktadır.

$$\ln(GIDA)_t = \alpha_0 + \beta_1 \ln(TAR)_t + \beta_2 \ln(TÜFE)_t + \beta_3 \ln(RER)_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)’de $\ln(GIDA)$ gıda güvencesini, $\ln(TAR)$ tarımsal finansallaşmayı, $\ln(TÜFE)$ tüketici fiyat endeksini, $\ln(RER)$ reel efektif döviz kurunu, α_0 sabit terimi, ε_t ise hata terimini ifade etmektedir.

Çalışmada yer alan değişkenler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Modelde Yer Alan Değişkenler

Seri	Simge	Dönem	Kaynak
Gıda Güvencesi	LNGIDA	1994-2022	Dünya Bankası
Tarımsal Finansallaşma	LNTAR	1994-2022	Türkiye Bankalar Birliği, Dünya Bankası
Tüketici Fiyat Endeksi	LNTÜFE	1994-2022	Dünya Bankası
Reel Efektif Döviz Kuru	LNRRER	1994-2022	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Çalışmada serilerin birim kök içerip içermediğini tespit etmek amacıyla Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilen ADF birim kök testinden yararlanılmıştır. ADF birim kök testi için regresyonlar Denklem (2) ve (3)'teki gibidir:

$$\Delta y_t = \alpha + Bt + \phi y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \Delta y_{t-i} + u_t \quad (2)$$

$$\Delta y_t = \alpha + \phi y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \Delta y_{t-i} + u_t \quad (3)$$

Yukarıdaki denklemler kullanılarak, y_t değişkeninin birim kök varlığı test edilmektedir. Denklem (2)'de yer alan T deterministik trendi temsil etmektedir. Gecikmeli fark terimleri, hata teriminin otokorelasyonsuz olmasını sağlamak amacıyla modele eklenmiştir. Bu denklemde, y_t değişkeninin trend etrafında durağan olduğu alternatif hipoteze karşı, birim kök olduğu temel hipotezi test edilmektedir. Denklem (3)'te ise, y_t değişkeninin ortalama etrafında durağan olduğu varsayımına karşılık, birim kök olduğu temel hipotezi test edilmektedir. Buna göre (Yavuz, 2006: 164):

$$H_0: \phi = 0 \quad H_1: \phi < 0$$

Eğer ϕ tahmini sıfırdan farklı değilse, birim kök hipotezi reddedilemez. ϕ değeri negatifse ($\phi < 0$), y_t değişkeninin trend etrafında durağan veya ortalama

etrafında durağan olduğu alternatif hipotezler kabul edilecektir.

Pesaran vd., (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi, hem $I(0)$ (durağan) hem de $I(1)$ (birinci dereceden fark durağan) serilerle çalışabilmesi sayesinde özellikle küçük örneklem için avantajlıdır. Bu yöntemle kısa ve uzun dönem ilişkileri aynı model içinde analiz edilebilir. ARDL yaklaşımı çerçevesinde kullanılan kısıtsız hata düzeltme modeli Denklem (4)’teki gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta \ln GIDA_t = & a_0 + \sum_{i=1}^k a_{1i} \Delta \ln GIDA_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^l a_{2i} \Delta \ln TAR_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{3i} \Delta \ln T\ddot{U}FE_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^n a_{4i} \Delta \ln RER_{t-i} + a_5 \ln GIDA_{t-1} + a_6 \ln TAR_{t-1} + \\ & a_7 \ln T\ddot{U}FE_{t-1} + a_8 \ln RER_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (4)$$

Denklem (4)’te a_0 ; sabit terimi, Δ ; fark operatörünü ve ε_t ise hata terimini temsil etmektedir. a_1, a_2, a_3 ve a_4 katsayıları kısa vadedeki ilişkiyi; a_5, a_6, a_7 ve a_8 uzun vadedeki ilişkiyi ifade etmektedir. Gıda güvenesi, tarımsal finansallaşma, tüketici fiyat endeksi ve reel efektif döviz kuru serileri arasındaki uzun dönemli ilişki Wald testi ile ortaya koyulmaktadır. Bu testle ilgili hipotezler şu şekildedir;

$$H_0: a_5 = a_6 = a_7 = a_8 = 0 \text{ (Eşbütünleşme yoktur)}$$

$$H_1: a_5 \neq a_6 \neq a_7 \neq a_8 \neq 0 \text{ (Eşbütünleşme vardır)}$$

Pesaran vd., (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımında, hesaplanan F-istatistiği, aynı çalışmada asimptotik olarak türetilmiş alt ve üst kritik değerlerle karşılaştırılarak uzun dönemli ilişkinin varlığı test edilmektedir. F-istatistiği, kritik üst sınırdan büyükse, boş hipotez (H_0) reddedilmekte ve modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu kabul edilmektedir. Buna karşılık, hesaplanan F-istatistiği kritik alt sınırdan küçükse, H_0 reddedilemez ve uzun dönemli bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Eğer F-istatistiği alt ve üst sınır değerleri arasında kalırsa, Banerjee vd., (1998)'ye göre eş bütünleşme ilişkisinin varlığına karar verebilmek için modelde yer alan hata düzeltme teriminin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı incelenmelidir. Uzun dönemli bir ilişkinin tespit edilmesi halinde, bir sonraki aşamada uzun dönem katsayıların tahminine geçilmektedir. Bu kapsamda, Denklem (5)'te tanımlanan ARDL (k, l, m, n) modeli kurularak uzun dönem dinamikler analiz edilmektedir.

$$\begin{aligned} \ln GIDA_t = & b_0 + \sum_{i=1}^k b_{1i} \ln GIDA_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^l b_{2i} \ln TAR_{t-i} + \sum_{i=1}^m b_{3i} \ln TÜFE_{t-i} + \sum_{i=1}^n b_{4i} \ln RER_{t-i} + \\ & \varepsilon_t \end{aligned} \quad (5)$$

Denklem (5)’teki modelin tahmin edilmesinin ardından, modelin geçerliliğini ve güvenilirliğini değerlendirebilmek amacıyla çeşitli diagnostik testlerin uygulanması gerekmektedir. Bu testler aracılığıyla otokorelasyon, değişen varyans (heteroskedastisite), normal dağılım ve modelin istikrarı gibi varsayımlar sınanmaktadır. Diagnostik testlerden elde edilen bulgular doğrultusunda modelin istatistiksel olarak uygunluğu değerlendirilmektedir. Modelin kısa dönem dinamiklerini analiz edebilmek için ise ARDL sınır testi yaklaşımına dayalı Hata Düzeltme Modeli kurulmaktadır. Bu model, Denklem (6)’da gösterilmiştir.

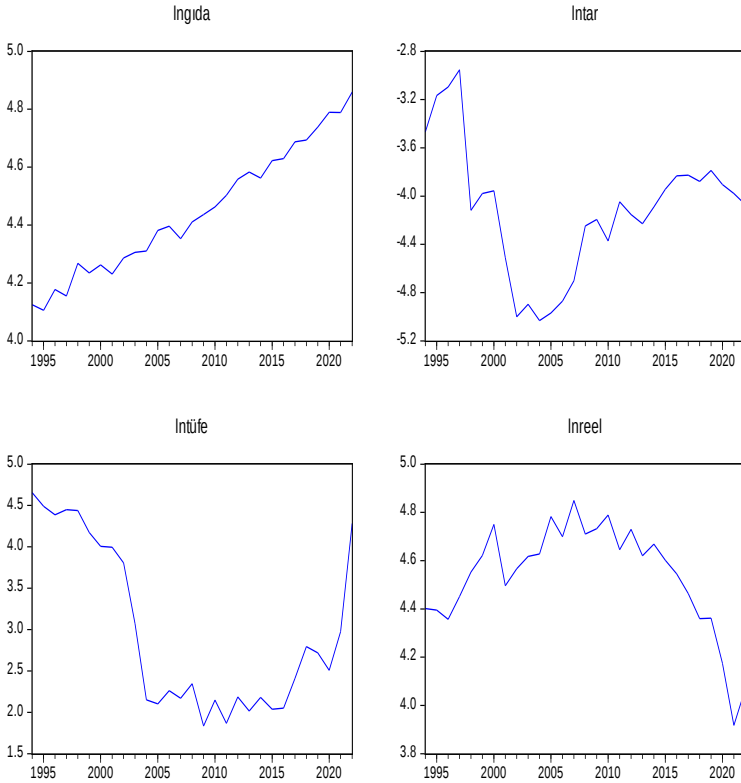
$$\begin{aligned}\Delta \ln GIDA_t = & c_0 + \sum_{i=1}^k c_{1i} \Delta \ln GIDA_{t-i} + \sum_{i=0}^l c_{2i} \Delta \ln TAR_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^m c_{3i} \Delta \ln TÜFE_{t-i} + \sum_{i=0}^n c_{4i} \Delta \ln RER_{t-i} \\ & + \delta ECM_{t-i} + \varepsilon_t\end{aligned}$$

Denklem (5)’te yer alan hata düzeltme terimi ECM_{t-i} ’nin katsayısı olan δ parametresinin istatistiksel olarak anlamlı olması beklenmektedir. Bu katsayı, kısa dönem sapmaların uzun dönem dengeye ne hızla geri döndüğünü göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, modeldeki değişkenlerden herhangi birine gelen dışsal bir şok sonrası

sistemin dengeye dönüş süreci δ katsayısı aracılığıyla ölçülmektedir. Söz konusu katsayının negatif işaretli ve anlamlı olması, uzun dönem dengenin var olduğunu ve sistemin bu dengeye yöneldiğini göstermektedir.

5.1.Ampirik Bulgular

Çalışmada ampirik analize geçmeden önce serilerin zaman seyir grafiğine yer verilmiştir.

Şekil 1. Serilerin Zaman Seyir Grafiği

Şekil 1’e göre serilerin genel olarak trend içerdiği gözlemlenmektedir.

Tablo 3. Serilerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	LNGIDA	LNTAR	LNTÜFE	LNRRER
Ortalama	4.445	-4.113	2.983	4.536
Medyan	4.410	-4.071	2.507	4.601
Maksimum	4.859	-2.953	4.656	4.849
Minimum	4.105	-5.031	1.832	3.917
Standart hata	0.218	0.545	1.002	0.219
Çarpıklık	0.233	0.121	0.498	-1.061
Basıklık	1.921	2.772	1.561	3.852
Jarque-Bera	1.667 (0.434)	0.133 (0.935)	3.702 (0.157)	6.321 (0.042)
Gözlem sayısı	26	26	26	26

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 3’e göre LNGIDA ile LNRRER’in ortalama değerleri birbirine yakındır. En yüksek maksimum değere sahip değişken LNGIDAdır. Öte yandan tanımlayıcı istatistiklerde yer alan tüm seriler 0,01’den büyük olduğundan seriler normal dağılım özelliği göstermektedir. Çalışmadaki tüm değişkenler arasındaki ilişkinin gücü korelasyon matrisiyle incelenmektedir. Korelasyon matrisi bulguları Tablo 4’e aktarılmıştır.

Tablo 4. Korelasyon Matrisi Bulguları

	LNGIDA	LNTAR	LNTÜFE	LNRRER
LNGIDA	1.0000	-0.0480	-0.5254	-0.4069
LNTAR	-0.0480	1.0000	0.4559	-0.4576
LNTÜFE	-0.5254	0.4559	1.0000	-0.4128
LNRRER	-0.4069	-0.4576	-0.4128	1.0000

En yüksek korelasyon katsayısının 0.4559 ile tarımsal finansallaşma ile tüketici fiyat endeksi arasında

olduğu; en düşük korelasyon katsayısının ise -0.5254 ile gıda güvencesi ile tüketici fiyat endeksi arasında olduğu gözlenmektedir.

Serilerin durağanlık düzeyleri ölçmek amacıyla yapılan ADF birim kök testi sonuçları tabloda raporlanmıştır. Modelde sadece sabitli ve trendli durumların analiz edilmiş olması değişkenlerde meydana gelen trendlerin dikkate alındığını göstermektedir. Bu durum geleceğe yönelik politik hamlelerde meydana gelebilecek trend değişimlerinin de hesaba katıldığını göstermektedir.

Tablo 5. ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabit (T istatistiği)	Sabit/Trendli (T istatistiği)
LNGIDA	4.422	-3.735
Δ LNGIDA	-4.732**	-
LNTAR	-3.173**	-
LNTÜFE	-1.369	0.808
Δ LNTÜFE	-2.580	-3.423***
LNRRER	0.100	2.903
Δ LNRRER	-6.233	-
	Kritik Değerler	Kritik Değerler
	%1* %5** %10***	%1* %5** %10***
	-3.699 -2.976 -2.627	-4.339 -3.587 -3.229

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

ADF testi sonuçlarına göre 0,05 önem düzeyinde tarımsal finansallaşma dışındaki tüm seriler birinci farkta durağandır.

Tablo 6. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-19.34911	NA	7.08e-05	1.796085	1.989638	1.851821
1	73.40073	149.8267*	1.97e-07*	-4.107748	-3.139982*	-3.829067*
2	87.76520	18.78430	2.47e-07	-3.981938	-2.239959	-3.480311
3	110.1128	22.34757	2.00e-07	-4.470213*	-1.954020	-3.745641

Not: "*" notasyonu ilgili kritere göre seçilen gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Tablo 6’ya göre seçim kriterleri arasında Akaike Bilgi kriterinin en düşük değere sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre çalışmadaki model için uygun gecikme uzunluğu AIC (3) olarak belirlenmiştir.

Tablo 7. ARDL Sınır Testi Sonuçları

	Gecikme Değerleri	F- Sayısal Değerleri
	(3,3,2,2)	7.181**
Seviye Aralıkları	I (0)	I (1)
%1	4.29	5.61
%5	3.23	4.35
%10	2.72	3.77

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 7’deki sonuçlara göre F değeri 7.181 olup 0,05 düzeyinde alt ve üst sınırlarda yer alan değerlerden büyüktür. Diğer bir ifadeyle seriler eş bütünleşiktir.

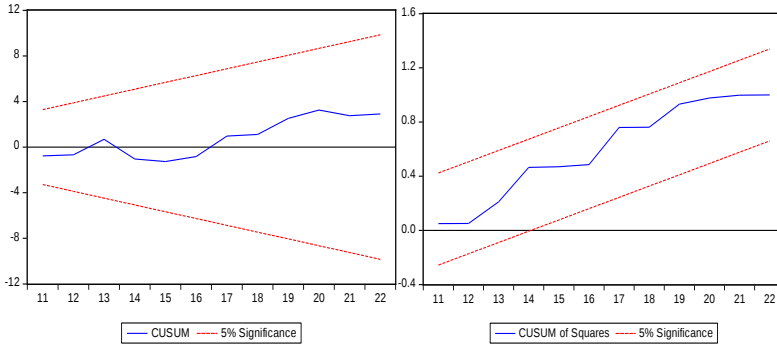
Tablo 8. ARDL Kısa ve Uzun Dönem Bulguları

Değişkenler	Katsayılar	T İstatistiği
Kısa Dönem		
LNTAR	-0.1798	-3.2386** (0.0071)
LNTÜFE	-0.0307	-2.5649* (0.0783)
LNRRER	0.0094	0.1431 (0.8886)
ECT (-1)	-0.2830	-2.5545** (0.0253)
Uzun Dönem		
Sabit	11.0930	7.7710** (0.0000)
LNTAR	0.2055	0.0463** (0.0146)
LNTÜFE	-0.3947	0.0304** (0.0005)
LNRRER	-0.9733	0.7760** (0.0007)
Öncü Testler	F-Değerleri	Olasılık Değeri
Serisel Korelasyon LM Testi	0.0175	0.8970**
Breusch Pagan Godfrey Testi	0.6108	0.8050**
Normallik Testi	2.0493	0.3589**
RAMSEY Reset Testi	0.0474	0.8315**
CUSUM	İstikrarlı	İstikrarlı
CUSUMQ	İstikrarlı	İstikrarlı
R²		0.9940

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerini göstermektedir. Ayrıca *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 8’de görüleceği üzere kısa dönemde 0,05 önem seviyesinde tarımsal kredilerin GSYH içerisindeki payındaki %1’lik bir artış gıda üretim endeksini %0.1798, 0,10 önem seviyesinde ise tüketici fiyat endeksindeki artış gıda üretim endeksini 0.0307 oranında azaltmaktadır. Kısa dönemde reel efektif döviz kuru değişkeni ise istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Uzun dönemde ise 0,05 önem seviyesinde sabit terim ve tarımsal kredilerin GSYH içerisindeki payındaki 1 birimlik artış sırasıyla 11.0930,

0.2055 oranında gıda üretim endeksini artırmaktadır. Diğer taraftan, 0,05 anlamlılık seviyesinde TÜFE ve reel efektif döviz kurundaki artış gıda üretim endeksini azaltmaktadır. Hata düzeltme katsayısı (ECT) -0.2830 negatif değerde ve 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu katsayı, kısa dönemde oluşabilecek bir sapmanın $(1/0.2830)$ yaklaşık üç buçuk yılda (3.533) giderilebildiğini göstermektedir. Diğer taraftan varsayım testleri de 0,05 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Şekil 2. CUSUM ve CUSUM of SQUARE Bulguları

Şekil 2’de yer alan CUSUM testlerinin bulgularına göre mavi çizgiyle gösterilen model tahminlerinin kesikli kırmızı çizgilerin arasında yer aldığı gözlenmektedir. Bu bulgulara göre, katsayıların analiz döneminde istikrarlıdır.

6. SONUÇ

Bu çalışma 1994-2022 dönemi Türkiye’de tarımsal finansallaşma ile gıda güvencesi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu ilişkiyi belirlemek amacıyla yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre Türkiye’de tarımsal finansallaşma gıda güvencesini kısa ve uzun dönemde etkilemektedir. Kısa dönemde tarımsal finansallaşma artış gıda güvencesini azaltırken uzun dönemde artırmaktadır. Bu sonuç, kısa dönemde Türk tarımsal ürün piyasalarında spekülâtif eylemlerin daha fazla olduğu, bunun da Türkiye’de gıda güvencesini tehdit eden tarımsal fiyat dalgalanmaları yarattığı ve tarımsal fiyat dalgalanmaların ekonomide kırılganlığı artırdığı söylenebilir. Elde edilen kısa dönem sonucu Ogbuabor ve Nwosu (2017)’nin sonucu ile uyumludur. Uzun dönemde ise tarımsal finansallaşmanın gıda güvencesini artırması Türkiye’de tarımsal kredilerin tarımda makineleşmeye, yeni ve yüksek verimli tohum çeşitleri ve girdilerine, toprak alımına ve ıslahına gittiğini bunda tarımda verimliliği artırdığını göstermektedir. Elde edilen uzun dönem sonucu da Peng vd. (2020)’nin sonuçları ile uyumludur.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda, tarımsal krediler ile ilgili politikalar oluşturulurken makineleşme, yeni ve yüksek verimli tohum çeşitleri ve girdileri, toprak alımına ve ıslahı gibi uzun dönemde tarımsal büyümeyi ve verimliliği finanse eden kredilerin artırılması önerilmektedir.

Son olarak uzun dönemde Türkiye’de tarımsal finansallaşma gıda güvenesini artırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Banerjee, A., Dolado, J., & Mestre, R. (1998). Error-Correction Mechanism Tests for Cointegration in A Single-Equation Framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267-283.
- Brunetti, C., Büyüksahin, B. and Harris, J.H. (2016), "Speculators, prices, and market volatility", *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, Vol. 51 No. 5, pp. 1545-1574, doi: 10.1017/s0022109016000569.
- Chen Y., Tang J. (2024). Will the financialisation of agricultural products exacerbate food security risks? Empirical analysis from major grain-producing countries worldwide. *Agric. Econ. - Czech*, 70: 178-186.
- Clapp, J. & Isakson, S.R. (2018). "Risky Returns: The Implications of Financialization in the Food System," *Development and Change*, International Institute of Social Studies, vol. 49(2), pages 437-460, March.
- Cotula, L. (2011). *Land Deals In Africa: What Is In The Contracts?* IIED, London.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a

Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74-366, 427-431.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 49, 1057-1072.

DB (Dünya Bankası) (1986). Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries. Washington DC.

DB (Dünya Bankası) (2025). Food production index (2014-2016 = 100), <https://data.worldbank.org/indicator/AG.PRD.FOOD.XD>. (15.02.2025).

Ekwere, G.E. ve Edem, I.D. (2014). Evaluation of Agricultural Credit Facility in Agricultural Production and Rural Development. *Global Journal of Human Science: B Geography, GeoSciences, Enviromental Disaster Management*, 14(3), 19-26.

FAO (2002). The State of Food Insecurity in the World 2001. Rome.

Field, S. (2016). The Financialization of Food and The 2008–2011 Food Price Spikes. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 48(11), 2272–2290.)

GFSI (2022)
<https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/> (10.09.2025).

Gilbert, C. L. (2010). How to understand high food prices. *Journal of Agricultural Economics*, 61(2), 398–425.

HESAM (2025). Dünya Gıda Üretim, Tüketim ve İsraf Raporu, <https://hesam.org.tr/portfolio/dunya-gida-uretim-tuketim-ve-israf-raporu/>

Magnan, A. (2015). The financialization of agri-food in Canada and Australia: Corporate farmland and farm ownership in the grains and oilseed sector, *Journal of Rural Studies* 41 (2015) 1-12

Manogna R. L. & Nishil Kulkarni (2024). Does the financialization of agricultural commodities impact food security? An empirical investigation, *Borsa Istanbul Review* 24 (2024) 280–291)

Mamabolo, M. A., Sebola, M. P., & Tsheola, J. P. (2021). The Economics Of Communal Smallholder farming within South Africa'S historical agricultural

Structure. *Journal of Global Business & Technology*, 17(2).

Menga, M.(2023). Food Security, <https://www.climateforesight.eu/seeds/food-security>. (24.08.2025)

Nakazi, F. & Sunday, N. (2020). The Effect of Commercial Banks’ Agricultural Credit on Agricultural growth in Uganda, *African Journal of Economic Review*, *African Journal of Economic Review*, vol. 8(01), January.

Ogbuabor, J. E., & Nwosu, C. A. (2017). The Impact of Deposit Money Bank’s Agricultural Credit on Agricultural Productivity in Nigeria: Evidence from an Error Correction Model. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(2), 513-517.

Omobitan, O. & Khanal, A.R. (2022). "Examining Farm Financial Management: How Do Small US Farms Meet Their Agricultural Expenses?," *JRFM*, MDPI, vol. 15(3), pages 1-15, March.

Peng, Y., Latief, R. & Zhou, Y. (2021). The Relationship between Agricultural Credit, Regional Agricultural Growth, and Economic Development: The Role of Rural Commercial Banks in Jiangsu,

- China, Emerging Markets Finance and Trade, Taylor & Francis Journals, vol. 57(7), pages 1878-1889, May.
- Pesaran, M. H. & Shin, Y. (1999). *An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis*. In: Strom, S., Holly, A., Diamond, P. (Eds.), Centennial Volume of Rangar Frisch, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Rehman, A., Chandio, A.A., Hussain, I. ve Jingdong, L. (2017). Is Credit the Devil in the Agriculture? The Role of Credit in Pakistan's Agricultural Sector. *The Journal of Finance and Data Science*, 3(1-4), 38-44. <https://doi.org/10.1016/j.jfds.2017.07.001>
- Reyes, A. & Lensink, R.t & Kuyvenhoven, A. & Moll, H. (2012). Impact of Access to Credit on Farm Productivity of Fruit and Vegetable Growers in Chile, 2012 Conference, August 18-24, 2012, Foz do Iguacu, Brazil 126217, International Association of Agricultural Economists.

- Schaffnit-Chatterjee, C. (2010). Risk management in agriculture,
https://www.dbresearch.de/PROD/RPS_DE-PROD/PROD000000000466866/Risk_management_in_agriculture%3A_Towards_market_sol.pdf?undefined&reload=A2orkF~8sZIrKs7yASAahZS5HpgzEHbE3i2o4OZi3NBjXOFJjQJpE4eUNT~MY6Fu.
- Sosoo, V.E., David Iheke Okorie & Haiqiang Chen (2021) Roles of commodity futures derivatives and financial crises in global food security, *Economic and Political Studies*, 9:3, 336-357, DOI: 10.1080/20954816.2021.1872854
- Tsui, S., Chi, L. K., Jiansheng, Q., Xiaohui, Y., Han, J., & Tiejun, W. (2017). Grain financialization and food security: A Chinese perspective. *Agrarian South: Journal of Political Economy*, 6(3), 306-333.)
- Türkiye Bankalar Birliği (2025). <https://www.tbb.org.tr/>, (15.02.2025).
- UN (United Nations) (1975). Report of the World Food Conference, Rome 5-16 November 1974. New York.
- Wahl P. (2009): Food Speculation: The Main Factor of the Price Bubble in 2008. Briefing Paper. Berlin, WEED: 16

Yavuz, N. . (2006). Türkiye’de turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisinin testi: Yapısal kırılma ve nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.

TÜRKİYE'DE TARIMIN FİNANSALLAŞMASI VE GIDA GÜVENCESİ

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com

ISBN: 978-625-5838-53-7

9 786255 838537